

07

“สู่ทฤษฎีการสื่อสารของมนุษย์ : กระบวนทัศน์”

Toward the Ontology of Human Communication :
Paradigm

■ วริศ ลิขิตอนุสรณ์¹

Varis Likitanusorn

1 varisli.mail@gmail.com

บทคัดย่อ

ข้อเขียนชิ้นนี้ปริทรรศน์กระบวนการทัศน์ในมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ของไทย ที่วางฐานการศึกษาอยู่บนการสื่อสารของมนุษย์ คือมนุษยศาสตร์ มานุษยวิทยา และนิเทศศาสตร์ ในขอบเขตของการปริทรรศน์ พบว่ากระบวนการทัศน์โดยรวมยังขาดการประสานแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการสื่อสารของมนุษย์ในตัวเองที่ครอบคลุมไปถึงโลกของอัตวิสัยและวัตถุวิสัยอย่างมีพลวัต ข้อเขียนชิ้นนี้ได้เสนอการปรับกระบวนการทัศน์ดังกล่าว ด้วยกระบวนการทัศน์แนวภววิทยาจากกลุ่มความเคลื่อนไหว Ontological turn และความต้องการวิธีวิทยาในแบบภววิทยา รวมทั้งได้ยกตัวอย่างและวิพากษ์กลุ่มกระบวนการทัศน์ที่ใกล้เคียงกันไว้ในที่นี้ด้วย

[คำสำคัญ]

ภววิทยา, กระบวนการทัศน์, มนุษยศาสตร์, มานุษยวิทยา, นิเทศศาสตร์

Abstract

This article provides a review of paradigms in Thailand's Humanities and Social Science branches that based their studies on the basics of human communication. Among them are Humanities, Anthropology and Communication Arts (or Communication Studies). Within the sight of the review, the general paradigm problem found is the lack of conceptual integration on human communication in itself that covers the worlds of subjectivity and objectivity in their studies with dynamics. The article then proposes paradigm adjustment with the conceptualizations from the debates of the Ontological turn. It also demonstrates the needs for further ontological methodology. Furthermore, the article criticizes examples of relative paradigms.

[Keywords]

Ontology, Paradigm, Humanities, Anthropology, Communication Arts

บทนำ

ภววิทยา (Ontology) คือแนวกระบวนทัศน์ในการมองภาวะความมีอยู่ ความเป็นอยู่ และความเป็นไปของสิ่งต่างๆ หรือ สัตตะ (being) กลุ่มกระบวนทัศน์แบบภววิทยาที่ยกขึ้นมาในบทความนี้จะยกขึ้นมาเพื่อนำไปสู่การกล่าวถึง “ภววิทยาการสื่อสารของมนุษย์” หรือการศึกษาถึงความมีอยู่ เป็นอยู่ และเป็นไปของการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เพื่อสร้างพื้นฐานใหม่ให้กับการศึกษาในแขนงมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ที่เดิมที่ได้ละเลยการสนทนาลงถึงพื้นฐานของการสื่อสารดังกล่าวในตัวเอง ในที่นี้รวมไปถึงการส่งแปล (translation) ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและความหมาย (nature and culture) ที่มีเครือข่ายสัมพันธ์กันอยู่เหนือการจำกัดขอบศึกษาต่างๆ แบบแบ่งสาย และทำให้มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ปัจจุบันนี้ไม่พ้นหล่มของการไม่สามารถสร้างองค์ความรู้ ทั้งในทางวิชาการเพื่อการต่อยอดทางวิชาการเอง หรือวิชาการเพื่อสังคมในที่สุด

การเสนอการปรับกระบวนทัศน์ในข้อเขียนชิ้นนี้เป็นบทสนทนาที่สานต่อแนวคิดจากกลุ่มความเคลื่อนไหวของการหันมาสนใจภววิทยาในมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ ในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 2010 หรือ the Ontological turn โดยแนวคิดหลักที่ผมเลือกให้เข้ามามีบทบาทในข้อเขียนชิ้นนี้ ประกอบด้วยแนวคิดของ Bruno Latour (1986) ที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ (association) กับพลัง (power) ที่เกิดขึ้นจากการส่งแปลระหว่างตัวกระทำต่างๆ (actors) จนกลายเป็นเครือข่าย (network) (หรือเรียกภายหลังว่ากลุ่มแนวคิด Actor-Network Theory [ANT]) โดยเน้นความสนใจไปที่งานเขียนของ Latour ที่ชื่อ

The Powers of Association รวมถึงได้เลือกใช้แนวคิดจาก Alfred North Whitehead นักปรัชญาในกลุ่มที่ถูกเรียกภายหลังว่าปรัชญากระบวนการ (Process Philosophy) ที่วิพากษ์มุมมองการแบ่งธรรมชาติเป็นสอง (bifurcation of nature) หรือแบ่งธรรมชาติออกจากวัฏธรม² (Whitehead, 1920, pp. 30-31) และเรื่องการมองธรรมชาติว่าเป็นการดำเนินไปร่วมกัน (concrecence) กับการจับฉวยซึ่งกันและกัน (prehension) มากกว่ามีสิ่งใดกำหนดสิ่งอื่น (Whitehead, 1978, pp. 289-287)

ผมได้รู้จัก Bruno Latour และ Alfred North Whitehead (ก่อนที่จะอ่านงานดั้งเดิมของพวกเขา) ผ่านข้อเขียนของ จันทน์ เจริญศรี (2559), จักรกริช สังขมณี (2559), และ Casper Bruun Jensen (2016) ซึ่งทั้งแนวคิดดั้งเดิม และผลจากการเรียบเรียงในข้อเขียนของทั้งจันทน์, จักรกริช และ Casper ในทิศทางของแนวคิดทางภววิทยา, ความเป็นพหุวิทยาการ (multidisciplinary), สหวิทยาการ (interdisciplinary), หรือ ข้ามพันวิทยาการ (cross-disciplinary/transdisciplinary) ก็จะมีอิทธิพลในข้อเสนอหลักๆ ของข้อเขียนชิ้นนี้ด้วย

2 จันทน์ เจริญศรี. (2559, น. 27) แปรย่อหน้าหนึ่งจาก Whitehead, A. N. (1920). The Concept of Nature. pp. 30-31 (จันทน์อ้างจากปีพิมพ์ 1964) ว่า “ทางหนึ่งในการกล่าวถึงทฤษฎีที่ผมต้องการได้ให้ตกไปคือการแยกธรรมชาติออกเป็นสองส่วน นั่นคือ ธรรมชาติที่ถูกรู้สึกในสำนึก กับธรรมชาติที่เป็นต้นเหตุของการสำนึกนั้น ...” อย่างไรก็ตาม เมื่อตามไปอ่าน Whitehead ตามแหล่งอ้างอิงแล้ว ผมพบว่าไม่ได้ประทับใจ Whitehead เท่าที่ถูกแนะนำโดยจันทน์ ส่วนที่ผมเลือกมาใช้อยู่ระหว่างหน้า 26-48 มีสองส่วนหลัก คือที่ Whitehead แฉวทางการนำ “ทุกอย่าง” รวมทั้ง secondary qualities (คุณภาพที่ผ่านการปรุงแต่ง) ขึ้นมาบนหน้าดักการศึกษา (p. 27) และส่วนที่เสนอว่าควรสนใจความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งหนึ่งกับสิ่งอื่นมากกว่าสิ่งหนึ่งในตัวเอง (p. 30) ส่วนที่ยังไม่ขอออกตัวว่าเห็นด้วยคือเรื่อง space and time (p. 31-46) และที่ไม่เห็นด้วยเลยคือที่เขียนว่าเราไม่สามารถรู้เหตุ (why) ของความรู้ได้ (p. 32) ผมเห็นว่า Whitehead ยังมีปัญหาเรื่องญาณวิทยาและลักษณะคำถามที่คาบเกี่ยวกับเทววิทยา (pp. 39-40) ในขณะที่การประสานแนวคิดภววิทยาลงในทศวรรษที่ 2010 ก้าวข้ามตรงนั้นไป ดู Kasuga, N., & Jensen, C. B. (2012). An interview with Naoki Kasuga.

ภายในบทความมีการยกตัวอย่างจากข้อเขียน การประชุมวิชาการ และสื่อร่วมสมัยอื่นๆ ของชนบการศึกษาที่ศึกษาพื้นฐานของการสื่อสารของมนุษย์ ประกอบด้วย มนุษยศาสตร์ มานุษยวิทยา และนิเทศศาสตร์ (ในประเทศไทยเป็นหลัก) ตามด้วยข้อเสนอว่าแต่ละส่วนที่กล่าวยังพบปัญหาหรือความขัดข้องในการศึกษาใดที่สามารถแก้ไขได้ด้วยกลุ่มกระบวนทัศน์แบบภววิทยาดังที่จะกล่าวถึงโดยแทรกอยู่ภายในการอภิปราย นอกจากนี้ยังได้เสนอตัวอย่างกระบวนทัศน์อื่นๆ ที่มีความใกล้เคียงมาเพื่อฉายภาพให้เห็น shade หรือตัวเปรียบเทียบระหว่างกันในการปริทรรศน์ด้วย

อนึ่ง ในการอภิปรายนี้จะใช้คำ เช่น ธรรมชาติ, พาหะ, หรือ วัตถุ เป็นตัวแทนของความเป็นวัตถุวิสัย (objectivity) ที่มีลักษณะที่ต้องศึกษาด้วยวิทยาศาสตร์ ความเป็นจริงที่แน่นอน มีกระบวนการพิสูจน์ได้ ฯลฯ และใช้คำ เช่น วัฒนธรรม, สาร, หรือ ความหมาย เป็นตัวแทนของความเป็นอัตวิสัย (subjectivity) ที่มีความสัมพันธ์ ผกผัน เป็นคุณค่า เป็นมนุษย์ และใช้การตีความในการทำความเข้าใจ โดยแม้จะมีการแบ่งเป็นสองฝั่งเพื่อให้่ายขึ้นต่อความเข้าใจในการอภิปราย แต่ข้อเขียนชิ้นนี้มีจุดประสงค์หลักในเชิงกระบวนทัศน์ที่จะสลายกระบวนทัศน์ที่แบ่งแยกระหว่างวัตถุวิสัยกับอัตวิสัย (แบ่งแยกระหว่างธรรมชาติกับวัฒนธรรม, วัตถุกับความหมาย, หรือสารกับพาหะ) และแสดงให้เห็นว่าเหตุใดชนบการศึกษาต่างๆ จึงจำเป็นต้องหันมามองในแบบเดียวกันเพื่อแก้ไขข้อจำกัดในการศึกษาที่เกิดขึ้นเพราะกระบวนทัศน์ที่แบ่งแยกนั่นเอง

● มนุษยศาสตร์

การจับและตีความ การเล่นแร่แปรธาตุกับความหมาย เป็นสิ่งที่นักมนุษยศาสตร์ทำ พวกเขาตกลงปลงใจกันว่าจะสนใจศึกษา “สาร” หรือ “ตัวบท” มากกว่าสิ่งอื่นเพื่อเข้าใจมนุษย์ ข้อเท็จจริงอันหนักแน่นแบบวิทยาศาสตร์ที่ลบล้างไม่ได้ด้วยจินตนาการ ไม่ใช่สิ่งที่มนุษยศาสตร์สนใจจะสร้าง เจตนา นาควัชระ

(2552, น. 19) ใช้คำว่า “ภาวีสัย” (Objectivity) กับข้อเท็จจริงแบบดังกล่าว³ และเสนอว่ามนุษยศาสตร์ให้คุณค่ากับอัตวิสัย (Subjectivity) หรือการถ่ายทอดความเคลื่อนไหวของความรู้สึกนึกคิดในมนุษย์มากกว่า :

มนุษยศาสตร์ไม่มุ่งหวังที่จะสร้างภาวีสัยในลักษณะเดียวกับวิทยาศาสตร์ แต่ยอมรับความเที่ยงธรรมของนักวิชาการเองว่ามีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าความแม่นยำ อันเป็นหลักกำกับวิทยาศาสตร์ คุณภาพของงานด้านมนุษยศาสตร์จึงขึ้นอยู่กับวุฒิภาวะของปัจเจกบุคคล ซึ่งไม่ได้หมายความว่าบุคคลผู้นั้นจะต้องสูงด้วยวัยเสมอไป หากแต่เป็นบุคคลที่สั่งสมประสบการณ์มาอย่างเข้มข้น ใช้เวลาแสวงหาความรู้จากรอบด้านมาอธิบายประสบการณ์ของตน โดยมุ่งที่จะใช้กระบวนการ ครุ่นคิดพินิจนึกในการหาข้อสรุปรวมที่อาจจะเป็นหลักวิชา ซึ่งจะนำไปถ่ายทอดให้กับผู้อื่นได้... (น. 19)

ภาษาที่เจตนานิยมใช้ในปาฐกถาเรื่อง “ความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์ไทย” เช่น “วุฒิภาวะของปัจเจกบุคคล” หรือ “ประสบการณ์” ทำให้ดูเหมือนว่าความสนใจของมนุษยศาสตร์จะเป็นความหมกมุ่นอยู่กับปัจเจก แต่ “ผู้อื่น” หรือการขยายประสบการณ์จากปัจเจกออกสู่สังคมก็เป็นสิ่งที่เจตนาให้ความสำคัญด้วย (น. 21) ข้ามปีมาในการปาฐกถา “เหลียวหลังแลหน้า เครือข่ายการวิจารณ์วรรณกรรมในประเทศไทย” เจตนา นาควัชระ (2017) ยังกล่าวเพิ่มเติมถึงประสบการณ์ของรูปแบบทางศิลปะ (form of art) ที่ทับถมล่องลอยกันไปภายในรูปแบบนั้นๆ จนเกิดเป็นประสบการณ์หรือจิตวิญญาณของตัวเอง ผมอ่านว่าเจตนา กำลังหมายถึง “Zeigeist” หรือจิตวิญญาณแห่งยุคสมัย ในภาษาของเฮเกล หรือ “วัฒนธรรม” ทำให้มนุษยศาสตร์ในที่นี้ขยายออกตัวจากความหมายของปัจเจกสู่ความหมายที่มีเครือข่ายอยู่กับความหมายอื่นของมนุษย์ด้วยกัน

3 เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนกับคำว่า “ภาวีวิทยา” หรือ Ontology ที่ผมจะเขียนถึงมากขึ้นในช่วงต่อไป หลังจากนี้ผมจะใช้คำว่า “วัตถุวิสัย” เรียก Objectivity แทนคำว่าภาวีสัยที่เจตนาใช้ และผมจะเสนอต่อไปว่าทำไมมนุษยศาสตร์จึงไม่ใช่แค่ไม่ควร แต่ไม่สามารถสนใจแต่เพียงโลกของความหมายดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมด

ย้อนกลับไปที่ปาฐกถาปี 2552 เจตนาเริ่มพูดถึงเทคโนโลยีว่าเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์ และสมควร “ใช้” แต่โดยพอดีถึงจะเกิดประโยชน์ (เจตนา นาควัชระ, 2552, น. 59) มนุษยศาสตร์ของเขาเริ่มสนใจ “สิ่งอื่น” หรือ “พาหะ” ในฐานะองค์ประกอบที่ตัดเลือกได้ด้วยเจตจำนงค์ของมนุษย์ มนุษย์ในมุมมองเช่นนี้มีชีวิตชีวาอยู่เหนือสิ่งอื่น (active) เป็นผู้สร้างเครือข่ายของความหมายขึ้นมาครอบครองโลกวัตถุที่เคยอยู่เฉยๆ (passive)

เท่าที่เรียบเรียงตั้งแต่ต้นจะเห็นว่าเจตนาเริ่มเน้นความสนใจอยู่ที่ปัจเจกขยายออกสู่สังคม ขยายออกสู่ความหมาย และขยายออกสู่วัตถุ โดยมุ่งเน้นการแสวงหาจนถ้ายทอดคุณค่าและความหมายของมนุษย์จากสิ่งเหล่านั้นด้วยวุฒิภาวะและประสบการณ์

แต่เมื่อสรรพสิ่งไม่มีความหมายของมนุษย์อยู่ในนั้น มันก็ไม่ได้อยู่ในความสนใจของเจตนาและมนุษยศาสตร์ของเขา วัตถุ (กระทั่งสิ่งอื่น หรือ the others) ในแนวคิดเช่นนี้เป็นเพียงพาหะของความหมาย (น. 18) แม้ยานางจึงเป็นความจริงเหนือรถยนต์ เจตนาเห็นว่าวิทยาศาสตร์จำเป็นต้องเดินตามอุดมคติที่มนุษยศาสตร์เป็นฝ่ายพัฒนา (น. 19) เช่นเดียวกับที่มองว่ามนุษย์เป็นผู้เลือกใช้สรรพสิ่งมากกว่าสัมพันธ์หรือถูกกระทำโดยสรรพสิ่ง และความหมายเป็นของจริงเหนือวัตถุ การเอาความหมายของมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างหนักแน่นเช่นนี้ทำให้มนุษยศาสตร์ของเจตนาถือว่าสิ่งที่ยังไม่มีความหมายของมนุษย์อยู่ในนั้น ยังไม่ใช่สิ่งที่น่าสนใจ และยังไม่ใช่ภาระที่ต้องเข้าไปยุ่งย่าม

การตัดสิ่งที่ไม่มีความหมายของมนุษย์ หรือแยกวัตถุวิสัยออกไปจากความสนใจนั้นเป็นปัญหาอย่างไร ผมจะปริทรรศน์ถึงปัญหาข้อนี้ต่อ แต่ก่อนหน้านั้นขอแสดงให้เห็นถึงบางชนบในย่านมนุษยศาสตร์ที่มีธรรมชาติของความสนใจเหลื่อมออกไปจากที่เจตนาว่ามานี้โดยจำเป็น พวกเขาไม่อาจแน่ใจได้ว่าตนจะสามารถสนใจแต่เพียงความหมายของมนุษย์

● มนุษยศาสตร์ : จิตวิทยาและภาษาศาสตร์

จิตวิทยาและภาษาศาสตร์กระจายตัวอย่างคลุ่มเครืออยู่รอบๆ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ ความต้องการจะทำความเข้าใจจิตใจหรือภาษาของทั้งสองชนบทำให้พวกเขาไม่อาจมั่นใจว่าตนจะศึกษาเพียงความหมายที่น่าจะเป็นผลผลิตของสิ่งอื่นด้วยได้หรือไม่ ในขณะที่วรรณกรรมศึกษาต้องอยู่กับโลกของความหมายในมนุษยศาสตร์อย่างไม่มีข้อสงสัย แต่ภาษาและจิตใจที่ใช้เขียนและอ่านวรรณกรรมนั้นไม่มีเลือดเนื้อประกอบอยู่เลยหรือ? ทำให้จิตวิทยาและภาษาศาสตร์ต้องกลับไปตั้งคำถามว่า “อะไร” กำลังยุ่งอยู่กับวรรณกรรม เพียงความเป็นมนุษย์ สังคมมนุษย์ หรือวัฒนธรรม เพียงพอที่จะอธิบายความเป็นไปและความเป็นไปได้ของภาษาและจิตใจได้แล้วหรือไม่

ทั้งภาษาและจิตใจเป็นผลลัพธ์ของหน่วยกระทำหลายหน่วยที่ก่อตัวขึ้นมาจนเป็นเครือข่าย ทั้งที่เป็นวัตถุ (Material) และที่ไม่ใช่ ภาษาและจิตใจทำงานจากความเชื่อมโยงของหน่วยที่ย่อยลงไป และยังทำงานโดยไปเชื่อมโยงกับสิ่งอื่นก่อนจะสื่อสารกับโลกแห่งความหมาย มันผ่าน ประสาท อุนหภูมิ เสียง จุลชีพ⁴ ฯลฯ ทุกส่วนล้วนส่งแปลต่อกันอยู่ภายใต้ภาพปรากฏของภาษาและจิตใจ หากบางอย่างเปลี่ยน อีกอย่างจะเปลี่ยนตามไปด้วย ความเป็นไปที่เห็นได้ชัด หรือที่ จันทน์ เจริญศรี (2559, น. 23) ใช้คำว่า Hard Evidence หรือ หลักฐานหนักแน่น นี้ทำให้ทั้งสองชนบต้องล่วงเกินนิยามหลวมๆ ของมนุษยศาสตร์ ออกไปสนใจพาหะอวัยวะและหน่วยกระทำอื่น เช่น ลิ้น สมอง เชื่อโรค อากาศ เสียง ฯลฯ ที่ส่งผลกับจิตใจและภาษา การตีความเพียงลำพัง เช่น กับจิตใจด้วยจิตวิเคราะห์ กับภาษาด้วยสัญวิทยา หรือการอธิบายว่าจิตใจแยเพราะเศรษฐกิจแย่อธิบายว่าเศรษฐกิจแยเพราะจิตใจแย ทำให้หนีไม่พ้นความวกวนในการใช้ตัวเองอธิบายตัวเอง

4 ดูเพิ่มเติมใน อิทธิพลของจุลชีพต่อความรู้สึคนึกคิดและพฤติกรรม Cryan, J. F., & Dinan, T. G. (2012). Mind-altering microorganisms: the impact of the gut microbiota on brain and behaviour. Nature Reviews Neuroscience, 13(10), 701-712. หรือ ใน จันทน์ เจริญศรี (2559, น. 27)

(tautologous) (จันทน์ เจริญศรี, 2559, น. 32)⁵ ที่นอกจากกรอบความต้องการจะเข้าใจจิตใจกับภาษามากกว่าใช้จินตนาการ จะทำให้มนุษยศาสตร์ไม่ได้ให้การต้อนรับนักแล้ว การตีความที่วกวนดังกล่าวก็ไม่ได้ได้รับความต้องรับจากวิทยาศาสตร์ด้วย

ภาษาศาสตร์และจิตวิทยาที่คาบเกี่ยวอยู่กับทั้งสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ และเต็มไปด้วยโอกาสทางกระบวนทัศน์กับวิธีวิทยา กลับไม่ได้มีโอกาสนำเสนอให้มนุษยศาสตร์เห็นว่าความหมายของมนุษย์ก็เป็นผลผลิตจากสิ่งอื่น กลายเป็นว่าจิตวิทยาและภาษาศาสตร์ในมนุษยศาสตร์ถูกกลืนกลับไปให้สนใจเพียงความหมายอย่างหนักแน่นตามมนุษยศาสตร์ไปด้วย โซร์ซูร์ พรอยด์ บาร์ตส์ ลากอง ฯลฯ กลายเป็นตัวแทนของภาษาศาสตร์และจิตวิทยาที่ถูกอ้างถึงในบทสนทนาของมนุษยศาสตร์ พวกเขามีชีวิตชีวาอยู่ในบรรณานุกรม ถูกใช้เป็นสารตั้งต้นแทนข้อค้นพบใหม่ๆ ที่เป็นความเป็นไปที่เห็นได้ชัดหรือ Hard Evidence ที่เกี่ยวกับภาษาและจิตใจ ในสายตาของนักมนุษยศาสตร์ที่สนใจแต่ความหมาย จิตวิทยาเหลือแต่จิตวิเคราะห์ ภาษาศาสตร์เหลือแต่สัญวิทยา

ผมไม่แน่ใจว่าความต้องการจะประกอบสร้างองค์ความรู้มนุษยศาสตร์จากสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์จะอยู่ในอุดมคติของนักมนุษยศาสตร์ไทยด้วยหรือไม่ ไม่น่าจะนักมนุษยศาสตร์ไทยก็อาจจะอยากก้าวข้ามกรอบจำกัดของตนมานาน

5 จันทน์เขียนถึง Micheal Halewood ว่า “การอธิบายประเด็นทางสังคมด้วยตัวแปรทางสังคม” ข้อนี้เองที่ทำให้สังคมวิทยาถูกโจมตีจากนอกสาขาว่าเป็นตรรกะที่วกวน (tautological) (โปรดดู Halewood, 2009) และไปไม่ถึงคำนิยามที่ชัดเจนในตัวเอง’ ผมได้ตามไปดู ใน Halewood, M. (2009). *Sociology, Societies, and Sociality*. in *Applied Process Thought Volume II*. Dibben, M. (ed.). Ontos Verlag, Heusenstamm bei Frankfurt, pp. 293-317. และเลือกอ้างถึงส่วนนี้มาใช้อ้างเทียบต่อ “With reference to sociological theory, this suggests that there can be no theory of human society in abstract which would apply to all societies either historically or at present. Hence there is no point in trying to define human society in terms of the interdependence of its parts, or in terms of a necessary evolution or progress, or through the development of rationality, or in terms of class conflict or economic laws.”

แล้ว พวกเขาติดขัดอยู่ที่เรื่องโครงสร้างพื้นฐานมากกว่าปัญหากระบวนการทศน์ เช่น ไม่มีระบบวิชาการเอื้อให้ทำงานอย่างสหวิทยาการ มาตรฐานวารสาร TCI ที่สนใจแต่รูปแบบยิบย่อย ไม่มีอาจารย์ยอมรับงานวิจัย งบประมาณไม่มากพอจะใช้เครื่องมือใดนอกเหนือจากการตีความ หากเป็นปัญหาเหล่านี้ก็เป็นเรื่องของ การเมืองที่ค่อนข้างต่างไปจากการเมืองของความรู้ และการแก้ปัญหาที่คงอาศัย ความสามารถอีกแบบ

นั่นคือในกรณีที่นักมนุษยศาสตร์ตระหนักอยู่แล้ว แต่หากยังไม่ได้ตระหนัก ในข้อสังเกตดังกล่าว ผมก็จะค่อยๆ เสนอต่อไปว่าทำไมความสนใจที่เฉพาะเจาะจง อยู่แต่ในโลกของความหมาย หรือแต่ในวรรณกรรม หรือยิ่งบีบความสนใจ ให้ลงแคบเท่าไร ความเฉพาะทางเหล่านี้ก็ยิ่งจะกลายเป็นหล่มที่ขัดขวาง ไม่ให้นักมนุษยศาสตร์เข้าใจความหมายและความเป็นมนุษย์เสียเอง และงานที่ มนุษยศาสตร์หวังไว้ว่าต้องใช้ความเข้าใจความเป็นมนุษย์ในการอยู่รอดหลังยุคที่ หุ่นยนต์เข้ามาแทนที่แรงงาน ก็จะไม่ใช่งานของนักมนุษยศาสตร์ดังที่หวัง

● มนุษยศาสตร์ในโลกของวัตถุ : วิธีคิดของโรงละคร

แม้ทั้งสองแขนงที่ว่าจะยังไม่สามารถทำให้นักมนุษยศาสตร์รวมโลกธรรมชาติ วัตถุ หรือโลกของผัสสะอื่นเข้ามาในการคิดถึงสิ่งที่ตนศึกษาได้ แต่ดูเหมือนว่าตั้งแต่ สดใส พันธุมโกมล นำการละครสมัยใหม่เข้ามาอยู่ในคณะอักษรศาสตร์ เกิดนักมนุษยศาสตร์ที่วิจารณ์ละคร ทำให้บทสนทนาของตัวบทเริ่มขยายกว้างออกไป แสงสีเสียง การแสดง ฯลฯ ถูกนำเข้ามามองร่วม มีกลุ่มทฤษฎีการละครที่สนใจ องค์ประกอบของสารในฐานะตัวสารเอง วิธีคิดที่มีการมองโรงละคร (theatre) เป็นระบบนิเวศภาพรวมที่บรรยากาศส่งผลถึงกันจนกลายเป็นข้อความที่ผู้รับสาร ได้รับ ทำให้ผู้ที่ศึกษาการละครต้องศึกษากว้างออกไปกว่าเพียงตัวบท เช่น แนวคิด ของ Konstantin Stanislavski ที่พูดถึงวิธีการแสดงโดยมองทั้งร่างกายและจิตใจ

เป็นองค์รวมเพื่อแสดงเป็นสิ่งที่ต่างๆ จนเป็นที่นิยมและถูกย่อยเป็นบทเรียนการ
แสดงทั่วไปในละครสมัยใหม่ (Whyman, 2013) จนกระทั่งการมององค์ประกอบ
ศิลป์ เหลี่ยมมุมโค้งแสงสีต่างๆ ที่ส่งผลต่อความรู้สึกของผู้ชมต่อตัวละคร นักการ
ละครจึงเป็นทั้งผู้ประกอบสร้างและผู้ย่อความหมายในตัวเอง พวกเขาได้มองเห็น
ว่าสิ่งต่างๆ สัมพันธ์กันอย่างไรจนกลายเป็นความหมายขึ้นมา (จากซีกเหล็กสู่ฉาก)
จึงเป็นความเข้าใจที่ต่างออกไปจากนักมนุษยศาสตร์แบบที่เพิ่งกล่าวไปในช่วงก่อน
หน้าที่ทำงานอยู่กับความหมายที่มีอยู่แล้ว นักการละครได้อยู่เห็นการรวมตัวของ
หน่วยย่อยขึ้นมาเป็นความหมาย

อย่างไรก็ตาม ปัญหาของการละครคือความไม่ตระหนักถึงภาวะของความ
รู้ที่มีอยู่ และชนบ่ออื่นๆ ก็ไม่ได้มองการถ่ายทอดที่เกิดขึ้นในโรงละครว่าเป็นความ
รู้เช่นเดียวกับแบบที่สามารถจดจำได้ แทนที่จะถูกมองว่ามั่นคงถูกบันทึกถ่ายทอด
ได้ยาก มันกลับถูกมองว่าทำไม่ได้ กลายเป็นปัญหาในทางการเมืองของความรู้
หรือสังคมวิทยาของความรู้ ที่ความรู้ชุดหนึ่งถูกความรู้อีกชุดกดทับเอาไว้จนไม่
สามารถแสดงศักยภาพต่างๆ ออกมาได้

น่าเสียดายที่การวิจารณ์ละครกลายเป็นสิ่งที่ทำกันในช่วงแคบ เช่น ในชมรม
วิจารณ์ศิลปะการแสดง และตำแหน่งผู้จัดการวรรณกรรม หรือนักวิจัยวิจารณ์
ประจำโรงละคร (Dramaturge) ที่ทำหน้าที่วิจารณ์เพื่อการปรับเปลี่ยนระหว่าง
ซ้อม (ไม่ใช่วิจารณ์หลังงานเสร็จ) ก็ไม่ได้เป็นที่นิยมนัก และไม่ปรากฏว่ามีบท
สนทนาใดจากบทวิจารณ์ละครถูกนำไปใช้ต่อยอดในมุมอื่นๆ ของมนุษยศาสตร์
อย่างจริงจัง ที่น่าเสียดายมากไปกว่านั้นคือการไม่ปรากฏบันทึกการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น
ในโรงละคร ทำให้การย่อองค์ความรู้จากการซ้อมละครที่แท้จริงแล้วมีอยู่
ทำได้ และสำคัญพอๆ กับการเกิดเป็นความหมายในช่วงการแสดงละคร กลายเป็น
สิ่งที่ไม่เกิดขึ้น กลายเป็นการถ่ายทอดกันแบบปากต่อปากหรือด้วยวิธีส่วนบุคคล
ซึ่งถูกโลกวิชาการสมัยใหม่มองว่าเป็นสัญชาตญาณ (intuition) มากกว่า
ความรู้ โรงละครซึ่งเป็นห้องทดลองแบบหนึ่งของนักมนุษยศาสตร์ถูกมองข้ามไป

และก็เช่นเดียวกับจิตวิทยา กับภาษาศาสตร์ เมื่อการละครเข้าไปอยู่ในเวทีของมนุษยศาสตร์ มันก็จะเหลือแต่บทละครเสมอ ทั้งที่องค์ประกอบอื่นก็ส่งแปลจับฉวย สื่อสารกันออกมาเป็นความหมายบนภาพปรากฏของละครไม่แพ้กัน⁶

● มนุษยศาสตร์ในโลกของวัตถุ : จากตัวบทสู่พาหะ

การพิมพ์ การละคร การบันทึกภาพและเสียง ซึ่งถือเป็น “พาหะ” ของความหมายที่มีความผูกพันต่อเนื่องโดยสัมพันธ์อยู่กับความหมายตลอดมา ทำให้ความทะเยอทะยานของมนุษยศาสตร์จำเป็นต้องขยายพื้นที่ตามไปด้วย แนวคิดการวิจารณ์วรรณกรรมจากมนุษยศาสตร์จำเป็นต้องถูกใช้มองกว้างออกไปถึงสื่ออื่นๆ นอกจากความหมายจากการจดจารด้วยตัวอักษรเพียงลำพัง เกิดการพัฒนาและการประสานแนวคิดที่ใช้ในการมองอย่างหลากหลายและมีสีสัน ทั้งในมนุษยศาสตร์เอง หรือส่วนหนึ่งที่ใช้ประสานกันใหม่จนกลายเป็นนิเทศศาสตร์ (จะกล่าวถึงต่อไป) เกิดการใช้คำว่า “ภาษาภาพยนตร์” และแนวคิดร่วมสมัยอื่นๆ ทำให้เห็นถึงความสนใจพาหะหรือองค์ประกอบอื่นมากขึ้นในการศึกษาเพื่อที่จะเข้าใจความหมายของมนุษย์

อย่างไรก็ตาม วาทศิลป์และความเชื่อว่า “ไม่มีอะไรใหม่” หรือ “ไม่มีอะไรจริง” ที่ในระลอกหลังได้รับอิทธิพลมาจากกลุ่มแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern) อาจยังทำให้เกิดลักษณะ “ไม่มีอะไรใหม่” จริงๆ แม้มนุษยศาสตร์จะได้พบกับปัจจัยของการศึกษาความหมายอย่าง “พาหะ” ที่เปลี่ยนไปอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ เกิดมุมมองที่ว่าความหมายของมนุษย์มีอยู่อย่างจำกัด ไม่ว่าพาหะในการสื่อสารจะเปลี่ยนไปมากเท่าใด จะมีอยู่เพียงแค่กระดาษ หรือ Virtual Reality

6 ผมอยากเสนอข้อนี้ตรงนี้เล็กๆ ว่าการละครรวมถึงงานศิลปะอื่นๆ อาจควรถูกมองร่วมไม่ต่างจากการงานวิจัยหรืองานวิชาการ และควรเริ่มการจัดทำบันทึก ไม่ใช่แค่เพื่อบันทึกเอาไว้เฉยๆ แต่เป็นการบันทึกของนักสังเกตการณ์ที่เชื่อว่าจะมีการค้นพบอยู่เบื้องหน้า แบบที่นักวิทยาศาสตร์บันทึกสิ่งที่เกิดขึ้นในห้องทดลอง แบบที่ยามจดบันทึกประจำวันในวันที่ถูกแจ้งว่าจะมีคนมาวางระเบิด และเริ่มเผยแพร่บันทึกภายในเหล่านี้ออกสู่สายตาของสาธารณะ ทั้งในฐานะตัวงาน และหน่วยเชื่อมต่อดังกล่าว

มนุษย์ก็ยังคงมี “ความหมาย” ที่จะสื่อสารกันอยู่จำกัดในรูปร่างเดิมๆ รัก โลก โกรธ หลง เท่าเดิมเพียงเท่านั้น ไม่มีอะไรใหม่มากกว่านั้น ความเชื่อเช่นนี้แสดงให้เห็นว่ามนุษยศาสตร์ยังขาดคำถามว่าตนจะสามารถหาความหมายอะไรได้มากกว่าที่เคยหาได้จากตัวบทก่อนๆ หรือไม่ และยังขาดคำถามว่าความหมายที่มนุษย์กำลังสื่อสารกันอยู่ในปัจจุบันนี้ มีอยู่ในแบบเดียวกับที่เคยสื่อสารกันได้ในยุคของการพิมพ์ หรือยุคที่นักคิดชื่อดังคนต่างๆ ที่นิยมอ้างถึงเคยมีชีวิตอยู่หรือไม่ หากมนุษยศาสตร์ยังคงตั้งอยู่กับสมมติฐานแบบเดิมของเจตนาที่ว่ามนุษย์เป็นผู้สร้างความหมายอยู่เหนือสิ่งต่างๆ และเลือกใช้สิ่งต่างๆ ในฐานะตัวส่งผ่านความหมายมากกว่าที่จะมีสิ่งต่างๆ มากำหนดความหมายร่วมด้วย มนุษยศาสตร์ก็จะมองหาความหมายเดิมที่เชื่อว่าคงตัว และก็จะพบกับความหมายเดิมไม่ว่าจะเปลี่ยนตัวบทไปอยู่บนพาหะใด และจะยังพบกับปัญหาขาดความทะเยอทะยานในการค้นหาความรู้ความเข้าใจที่ยังไม่ถูกค้นพบ แต่จะเบนทิศทางไปสู่การศึกษาเพื่อค้นหาความเกี่ยวข้องระหว่างสิ่งที่มีอยู่แล้ว หรือความเชื่อมโยงระหว่างตัวบท (intertextuality) เพราะมีสมมติฐานอยู่บนความเชื่อที่ว่า จะไม่มีอะไรใหม่ออกุ้เบื้องหน้าแล้วในความเป็นมนุษย์ และการทำงานวิชาการบนความเชื่อเช่นนี้ก็จะกลายเป็นงานวิชาการที่ไม่มุ่งเป้าไปสู่การก้าวหน้า (progress) แต่อย่างใด

อินเทอร์เน็ตกับกลไกตลาดทำให้ต้นทุนของการร่วมคิดค้นเทคโนโลยีถูกลง⁷ สถานการณ์เช่นนี้มีตัวอย่างหลายครั้งว่าจะทำให้พัฒนาการของมินิเรจัวร์ขึ้นใน

7 ต้นทุนการผลิตถูกลงสำหรับผู้ที่มีกำลังจะผลิตอยู่แล้ว กล่าวคือมันถูกลงสำหรับชนชั้นกลางขึ้นไป แต่ตัดผู้ไม่มีต้นทุนออกจากระบบ พวกเขาจะโดนทิ้งท้ายไกลออกไป การเติบโตที่รวดเร็วของเทคโนโลยีทำให้คนที่โตอยู่แล้วก้าวกระโดดไปได้ไกลกว่าเดิมมากเมื่อเปิดประตูโลกของการผลิตแบบจักรกลขับเคลื่อน ในขณะที่คนที่ต้นทุนชีวิตต่ำจะยังก้าวไปไม่ถึงไหน หรือทำได้อย่างมากก็แค่มีสมาร์ตโฟน ไม่ต่างจาก 2*2 กับ 90*2 และเทคโนโลยีก็จะให้คุณให้คนที่มีความรู้มากกว่าด้วยตัวเลขที่มากกว่าไปเรื่อยๆ นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกำลังถกเถียงกันว่าทำอะไรให้พัฒนาความสามารถในการสร้างสรรค์ให้อยู่รอดได้ในสภาวะที่เทคโนโลยีจะแทนที่แรงงานไม่สามารถสร้างสรรค์ แต่การสนทนาดังกล่าวหมายถึงการหาทางรอดให้ชนชั้นกลางขึ้นไป ผมคิดว่าบทสนทนาของนักเศรษฐศาสตร์ควรจะหันไปหาคนที่ไม่มีโอกาสในการร่วมผลิตอะไรเลยมากกว่า ซึ่งหมายความว่าควรกลับไปแก้ไขปัญหานั้นฐานก่อนที่จะทุกอย่างจะแย่กว่าเดิม

ทุกๆ ทิศทาง นอกจากเทคโนโลยีการสื่อสารแล้ว เทคโนโลยีแรงงานอย่างหุ่นยนต์ หรือจักรกลขับเคลื่อนก็เติบโตอย่างรวดเร็วจนถูกเปรียบเทียบว่าเหมือนการระเบิด สิ่งเหล่านี้ส่งสัญญาณถึงความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นเร็วกว่าพัฒนาการที่เชื้องำของการปฏิวัติการพิมพ์ ในขณะที่คอมพิวเตอร์ถล่มทลายทุกวัน ตัวพลิกเกมก็อาจเกิดขึ้นได้วันต่อวัน (Ford, 2015, pp.6-12) เวลาอันเร่งรีบและเหลวไหลมีนัยสำคัญมากขึ้นในการสื่อสาร โลกของความหมายเผยตัวชัดเจนว่ากำลังผูกตัวอยู่กับสิ่งอื่นที่มีกลไกเป็นของตัวเอง เกม ความเร็วของอินเทอร์เน็ต Internet of things (อินเทอร์เน็ตของสรรพสิ่ง) ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence, AI) การจำลองภาพเสมือน (Virtual Reality, VR) การพิมพ์สามมิติ ฯลฯ สิ่งที่ถูกพูดถึงจนเกร่อและจะต้องถูกพูดถึงอีกเรื่อยๆ เหล่านี้เป็นนวัตกรรมของมนุษย์ แต่ในขณะเดียวกันก็มีกลไกของมันเองที่ไม่ต้องการมนุษย์ดูแล หมายความว่าแม้มนุษย์จะเป็นผู้สร้าง แต่ไม่ใช่ผู้กำหนดมัน สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์ร่วมกับมนุษย์ในฐานะตัวเปลี่ยนความหมาย หรือแม้กระทั่งอาจเป็นฝ่ายที่คิดและมีเจตจำนงมากกว่า (วริศ ลิขิตอนุสรณ์, 2016) เช่นนัยสำคัญของจดหมายที่เปลี่ยนไปเมื่อมีอีเมล นัยสำคัญของอีเมลที่เปลี่ยนไปเมื่อมีโซเชียลเน็ตเวิร์ก นัยสำคัญในความสัมพันธ์ของคุกกี้ทางไกล ความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือข่าย ที่มี หรือไม่มีโซเชียลเน็ตเวิร์ก (Harper, 2011) กระทั่งนัยสำคัญของ “คำพูด” ที่เปลี่ยนไปเมื่อราคาจ่ายค่าเครือข่ายโทรศัพท์คิดราคาเป็นนาทิต ในขณะที่มีการพูดผ่านเครือข่าย อินเทอร์เน็ตมีลักษณะการจ่ายแบบเหมารวม เมื่อสิ่งที่เราเคยเชื่อว่าเป็นเพียงพาหะกลับมีผลต่อการความเป็นไปได้ทุกทิศทางของตัวบทอย่างหนักแน่น ความสามารถในการ “อ่าน” พาหะในฐานะตัวบทด้วยจึงกลายเป็นพื้นฐานสำคัญสู่การอ่านความหมายของมนุษย์ และความหมายที่เปลี่ยนไปจากการส่งแปลระหว่างความหมายเองกับพาหะและปัจจัยอื่น จึงกลายเป็นเป้าหมายการศึกษาที่ควรจะอยู่ “ข้างหน้า” หรืออยู่ในจินตนาการถึงความก้าวหน้าในมนุษยศาสตร์

ตัวอย่างดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่านวัตกรรมหรือวัตถุมิบบาทมากกว่าเป็นเพียงพาหะ แต่เป็นผู้กระทำร่วม และยังทำให้เห็นว่าความหมายของมนุษย์ไม่ได้ถูกสร้างและควบคุมอยู่โดยมนุษย์อย่างเดียว แต่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากสิ่งอื่นด้วย คำอธิบายนี้ครอบคลุมมากไปกว่าข้อบ่งชี้ของนวัตกรรม แต่ทำให้คิดย้อนกลับไปได้ดีกว่าแล้วสิ่งอื่นที่ไม่ใช่ในนวัตกรรม ไม่ใช่พาหะ และไม่ใช่เพียงบริบท กำลังมีบทบาทอยู่ด้วยมากเพียงใดในการสื่อสารที่กลายเป็นการประกอบสร้างความเป็นมนุษย์ ทำให้ความสนใจเพียงความหมายของมนุษย์ในมนุษยศาสตร์กลายเป็นหล่มที่มนุษยศาสตร์สร้างขึ้นมาเอง และฉุดรั้งตัวเองเอาไว้จากความเข้าใจมนุษย์

● พรหมแดนมนุษยศาสตร์และมานุษยวิทยา

เวที “เหลียวหลังแลหน้า การวิจารณ์วรรณกรรมในประเทศไทย” (2017) ที่จัดโดยเครือข่ายนักมนุษยศาสตร์ไทยอย่าง TRF Criticism ใช้เวลาโดยมากหมดไปกับการเหลียวหลังและพูดถึงเกร็ดประวัติศาสตร์ แต่อย่างไรก็ตาม เวทีนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความตระหนักว่าวัฒนธรรมการเขียนอ่านในปัจจุบันกำลังต่างออกไปจากแบบที่นักมนุษยศาสตร์แบบเดิมคุ้นเคย และพวกเขาก็เห็นว่าพรหมแดนความสนใจของการวิจารณ์วรรณกรรมก็ควรจะขยายออกไปด้วย เพียงแต่ยังไม่มั่นใจและพูดไปไม่ถึงว่า “ตัวบทใหม่” ของพวกเขาอยู่ที่ไหนและจะเป็นอย่างไร

ผมได้เขียนวิจารณ์ตอบเรื่องนี้ลงในประชาไทด้วยน้ำเสียงที่ไม่เป็นมิตรนัก (และมารู้สึกผิดในภายหลัง) ว่าตัวบทใหม่ไม่ใช่เพียงตัวหนังสือที่ย้ายจากกระดาษไปสู่หน้าจอ แต่ย้ายจากความเป็นตัวหนังสือไปเป็นสื่อประสมที่ทำปฏิกิริยาตอบโต้กับผู้อ่าน และทำให้ผู้อ่านไม่ได้ทำหน้าที่แต่เพียงนั่งอ่านอีกต่อไป เช่นเกม (วริศ ลิขิตอนุสรณ์, 2017) เกมจริงจึงทำให้เกิดสิ่งที่นักเล่นเกมจริงจังใช้คำว่า “เผาสมอง” ที่หมายถึงการใช้ความคิดและการวิเคราะห์จำนวนมาก⁸ ไม่มาก

8 “เผาสมอง” ต่างจาก “หั่วร้อน” ซึ่งแปลว่าทำให้หงุดหงิดใจร้อน แต่เผาสมองใช้เรียกสภาวะที่ต้องใช้ความครุ่นคิดเป็นอย่างมาก

ไม่น้อยไปกว่าการพยายามอ่าน James Joyce หรือนักเขียนเขียนยากคนอื่น ๆ ผมแสดงความคิดเห็นว่าการเล่นเกมนี่คือตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของการอ่านยุคปัจจุบัน

หลังจากบทความเผยแพร่ได้ไม่ถึงวัน รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ หนึ่งในผู้บรรยายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดงาน ก็ได้มาตอบกลับผมทางเฟซบุ๊กว่านักมนุษยศาสตร์ไม่ได้ไม่ยอมรับว่าเกมเป็นวรรณกรรม แต่เพราะยังไม่รู้จักดีมากกว่าจึงยังไม่ได้มองรวมทั้งสนใจจะหาความรู้เรื่องเกมต่อไป

หลังจากนั้นไม่กี่วันเราก็ได้เห็นหนังสือชื่อ *อ่านวรรณกรรม Gen Z - The Book of Gen Z* ของ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ พิมพ์โดยสำนักพิมพ์แสงดาวออกสู่ท้องตลาด⁹ (ซึ่งไม่เกี่ยวข้องอะไรกับผม) แต่การแสดงความคิดเห็นที่ “แลหน้า” บ่อยๆ ครั้ง เช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าตัวบทที่เป็นของเยาวชนในฐานะตัวแทนของ “ตัวบทใหม่ๆ” กำลังถูกสนใจโดยวงสนทนาดังเดิมในมนุษยศาสตร์ไทย

ในเวลาใกล้เคียงกัน การประชุมวิชาการด้านมนุษยศาสตร์ระดับปริญญาตรี ครั้งที่ 3 โดยคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดเมื่อ 18 มีนาคม 2560 เบญจบรรพต โพธิ์เกตุ (2560) เสนอการตีความตัวบทจากเกม *Skyrim* กฤตกร สารกิจ (2560) เสนอถึงรายการโทรทัศน์ *Academy Fantasia* ส่วน คุณากร สายสุทธิ (2560) เสนอเกี่ยวกับเพลงเกาหลีที่พัฒนาจากเพลงป๊อปสู่การเป็นเครื่องมือทางการเมือง มีสุรเดช โชติอุดมพันธุ์ เป็นผู้วิจารณ์ในกลุ่มสื่อร่วมสมัย

ประเด็นที่ผมเห็นด้วยกับสุรเดชในที่ประชุมคือการหันออกมาทำความเข้าใจโลกภาพของตัวบทนั้น เช่น โทรทัศน์ ภาพ เสียง หรือกลไกการตอบโต้ของเกม ซึ่งยังไม่ได้มีอยู่มากนักในบทความทั้งสาม อย่างไรก็ตามงานของเบญจบรรพตมีการพูดถึงสิทธิในการตัดสินใจของผู้เล่นที่มีผลกับตัวบท และลักษณะการปฏิสัมพันธ์ระหว่างภารกิจที่ตัวบทและกลไกที่กำหนดให้ผู้เล่น กับสิ่งที่ผู้เล่นเลือกทำเองได้ ฯลฯ

9 ดู รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2560). *อ่านวรรณกรรม Gen Z*. สำนักพิมพ์แสงดาว

บทวิจัยของนักวิจัยรุ่นใหม่ทั้งสามที่ถูกคัดเลือกเข้ามาอยู่ในเวทีมนุษยศาสตร์ และมีนักมนุษยศาสตร์เป็นผู้วิจารณ์ อาจถือได้ว่าเป็นหนึ่งในความเคลื่อนไหวที่แสดงให้เห็นถึงพรมแดนที่กำลังขยับขยายออกไปในทุกๆ รุ่นของนักมนุษยศาสตร์

ต่อมาในวันที่ 30 มีนาคม 2560 นักมนุษยศาสตร์รุ่นใหม่ใหญ่ปึกหมุดที่ผมคิดว่าน่าจะมีนัยสำคัญเกี่ยวกับการขยายพรมแดนอีกครั้งในงาน *การเสนอผลการวิจัยสนทนา สาธยาย ว่าด้วยเรื่องเครือข่ายของมนุษย์* (2017) ผมยังไม่ทันได้เข้าร่วมในขณะที่กำลังเขียนข้อเขียนชิ้นนี้ แต่จากหัวข้อเช่น “เมื่อตัวหนังสือเปลี่ยนรูปแบบร่าง” หรือ “เครือข่ายโยงโยมมนุษย์” และการพูดถึงการละคร (อย่างที่ผมได้กล่าวไว้ว่าเป็นหนึ่งในชนบทที่ขยายพรมแดนของมนุษยศาสตร์) ทำให้เห็นถึงความเป็นไปได้ถึงการปลดพันนาการความสนใจเดิมของมนุษยศาสตร์ ที่น่าสนใจก็คือมันได้เริ่มขึ้นในเครือข่ายของ เจตนา นาควัชระ ผู้จำกัดความสนใจเดิมของมนุษยศาสตร์ที่ผมได้เสนอไปตอนต้น

จากวรรณกรรมดั้งเดิมของนักเขียนที่รู้จักกันดีในชนบท ก้าวออกมาสู่วรรณกรรมร่วมสมัย และสู่วรรณกรรมสมัยนิยมอย่างแฟนฟิกของเยาวชน ถัดมาได้เกิดความสนใจวรรณกรรมที่เกิดขึ้นบนรูปแบบอื่น และเริ่มพูดออกมาจากความ เป็นวรรณกรรมสู่ลักษณะเครือข่าย ความต้องการขยับขยายพรมแดนของตัวบท ในนักมนุษยศาสตร์รุ่นใหญ่นี้คงเป็นสิ่งที่ผมไม่มีความสงสัย แต่การขยายพรมแดนของวิธีวิทยาหรือกระบวนทัศน์ที่ใช้ในการศึกษา เป็นสิ่งที่ผมยังไม่มั่นใจ

ผมยังไม่มั่นใจว่าคำว่า “เครือข่ายโยงโยมมนุษย์” ที่เป็นหัวข้อบรรยายหนึ่งของ TRF Criticism จะเลื่อมซ้อนอยู่กับคำว่า “เครือข่าย” ในความหมายของ Bruno Latour และ Actor-Network Theory (ANT) ที่ผมกำลังจะพูดถึงในบทความถัดไปมากน้อยขนาดไหน ความคับคัลล้ายคับคลาเหล่านี้จะสะกิดใจผมขึ้นมาว่าเวที *การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (Ecocriticism): จากวรรณกรรมไทยและ*

วรรณกรรมต่างประเทศ (2016) ของกลุ่ม TRF Criticism เช่นกันในปี 2559 ก็เคยมีการวิพากษ์ Anthromorphism¹⁰ ว่าเป็นการเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง (ัญญา สังขพันธานนท์, 2016) ซึ่งเป็นความสนใจที่ใกล้เคียงกับ Anthropomorphism¹¹ ที่มักถูกพูดถึงในความเคลื่อนไหวของกลุ่มนักมานุษยวิทยาที่หันมาสนใจภววิทยา¹² หรือที่ทำให้ภววิทยาสนใจมานุษยวิทยาไปด้วย เรียกว่า Anthropological turn to Ontology ในภาษาของ Casper Bruun Jensen (n.d.) หรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า the Ontological turn ซึ่งสนใจทั้ง Actor-Network Theory และ Anthropomorphism ในการช่วยขยายพรมแดนของกระบวนทัศน์และวิธีวิทยาเช่นกัน

ถัดมา ที่สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยชาวฝรั่งเศสชื่อ Stéphane Rennesson (ร่วมกับ Abigaël Pesses ในช่วง Beyond nature and culture in Southeast Asian Societies) ขึ้นบรรยายในงาน CSDS-IRASEC Academic Seminar 2016-2017 : Societies and Environments in Southeast Asia (Research Institute on Contemporary Southeast Asia, n.d.) ช่วงของเขายกบรรยายถึงสังคมของชุมชนคนชนดั่งที่พยายามพูดถึงดั่งจากดั่งในตัวเองออกมาจนถึงความเคลื่อนไหวภาพกว้างของชุมชนนั้น เขาเองก็เช่นกันที่ได้ใช้คำว่า Anthropomorphism (แม้ยังไม่ได้

10 Anthromorphism ในความหมายที่ถูกใช้ในงานดังกล่าว คือ การทำให้สิ่งอื่นมีลักษณะของมนุษย์

11 Anthropomorphism ในความหมายของกลุ่มความคิดแนวภววิทยาในช่วงทศวรรษที่ 2010 คือการเปลี่ยนจากการมองโดยใช้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง (anthropocentrism) เป็นการตั้งต้นอนุมานใหม่ทั้งหมดจากผัสสะ (sense) หรือลักษณะการจับฉวย (prehension) ของสิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ที่กำลังสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ เพื่อให้สามารถเข้าใจและอธิบายการทำงานของมันที่สื่อสารอยู่ จากฐานผัสสะของตัวมันเอง ไม่ใช่เพียงจากการตัดสินจากมนุษย์

12 ก่อนหน้านั้นในปี 2015 เกษม เพ็ญภินันท์ และจักรกริช สังขมณี ในการเสวนา “ความจำกัดคำ คำจำกัดความ” จัดโดย the Reading Room และ ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ร่วมกันอภิปรายถึง Ontological turn โดยมี Anthropomorphism เป็นหนึ่งในแนวคิดที่ถูกพูดถึงในนั้น ดู Thereadingroombkk. (2015, September 07). Ontological Turn Part 1.

ตอบผมว่ามันต่างจากบุคลาธิษฐานอย่างไร) ในขณะที่เมื่อหันมามองเวที ecocriticism บทสนทนาในวงนี้ก็เริ่มแนะนำการให้ความสนใจสิ่งแวดล้อมเท่าๆ กับ หรือมากกว่าตัวมนุษย์เอง มีปาฐกถาของดาร์รินทร์ ประดิษฐทัศน์ีย์ (2016) ที่กล่าวถึงการวิพากษ์การเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentrism) และงานของธัญญา สังขพันธานนท์ (2016) พุดถึง Anthromorphism ในวรรณกรรม

งานของธัญญาพุดถึง Anthromorphism ในวรรณกรรมในลักษณะที่ไม่ได้ไปไกลกว่าบุคลาธิษฐาน (Personification) เพราะเป็นการนำคุณสมบัติของมนุษย์เข้าไปเปรียบใส่ในสิ่งอื่น เช่นการมองเสือว่ามีอารมณ์ ความสง่า ความทรนง ซึ่งล้วนแต่เทียบได้กับภาวะและผัสสะเท่าที่มนุษย์มีอยู่ หรือที่มากกว่าที่มีอยู่แต่เข้าใจได้ทันที เช่น พละกำลัง ฯลฯ งานที่เลือกมาปริทรรศน์ยังไม่เกิดความทะเยอทะยานที่จะแสวงหาสิ่งที่เกินเลยไปจากขอบเขตของผัสสะที่อนุমানได้ว่าสิ่งอื่นอาจมีอยู่ (ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริงก็จะสร้างความจำเป็นให้ผู้ปริทรรศน์ต้องก้าวออกจากศาสตร์ของตนเพื่อตรวจสอบองค์ความรู้อื่น) โดยสรุปแล้วงานที่ธัญญาเลือกมาปริทรรศน์ก็คือการเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยที่มนุษย์เป็นผู้เมตตามอบความหมายให้สรรพสัตว์ต่างๆ ขึ้นมาว่าเท่ากันหรืออาจจะเหนือกว่าตน

งานชิ้นอื่นๆ ใน ecocriticism ผมเห็นว่าเป็นการมองสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ในฐานะที่มันแวดล้อมมนุษย์อยู่ และยังไม่พบการใช้แนวคิดที่ล่วงเลยออกไปจากทฤษฎีวรรณกรรมหรือทฤษฎีการตีความอย่างมีนัยสำคัญ มนุษย์ในที่นี้ยังคงมีลักษณะถูกมองแยกจากธรรมชาติ

การวิจารณ์วรรณกรรมสาย ecocriticism จะพุดถึงสิ่งแวดล้อมในความหมายที่เป็นอะไรสีเขียว เอนเอียงไปทางปลูกต้นไม้ ได้รับอิทธิพลจากการसारอย่าง ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment (ดาร์รินทร์ ประดิษฐทัศน์ีย์, 2016) เป็นบทสนทนาของวรรณคดีศึกษาในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 ถึงต้นทศวรรษที่ 1990 ความเคลื่อนไหวนี้ค่อนข้างเป็นคนละ

วาระกับอิทธิพลของกลุ่ม Ontological turn ที่เริ่มต้นตัวขึ้นใหม่ขึ้นในกลุ่มปรัชญาฝรั่งเศสกับมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาในช่วงทศวรรษที่ 2010 มีความขัดแย้งกับวิธีคิดสำนัก Speculative Realism¹³ และมีความทะเยอทะยานที่สนใจวิธีวิทยากับกระบวนการทัศน์ที่พิสดารและฮึกเหิมมากเกินไปจนจะเห็นแค่สีเขียวเวลาที่พูดถึง

ผมพยายามจะทำให้กระจ่างว่า ecocriticism ในมนุษยศาสตร์น่าจะเป็นญาติห่างๆ จาก Ontological turn ในมานุษยวิทยามากกว่าอยู่ในความเคลื่อนไหวเดียวกัน เพราะหากพูดถึงสิ่งแวดล้อมสีเขียว นักมานุษยวิทยาในความเคลื่อนไหวดังกล่าวพูดถึงหนังสือเล่มสำคัญอย่าง *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human* ของ Edward Kohn (2013) ที่ได้รับรางวัล The Gregory Bateson Book Prize (จักรกริช สังขมณี อ้างถึงใน จันทน์ เจริญศรี, 2559, น. 145) ในขณะที่ใน ecocriticism ก็จะหันไปพูดถึงบทสนทนาใน ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment และกลุ่มแนวคิดที่กระจายตัวออกไปในแนวสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์และมีสีเขียวอยู่มากกว่า ทั้งสองบทสนทนาที่กล่าวถึงนี้ไม่ปรากฏการใช้แนวคิดข้ามสลับกัน ค่อนข้างแน่ใจได้ว่าเติบโตมาคนละที่ละทาง แต่ที่น่าสนใจคืออะไรทำให้พัฒนาการของทั้งคู่ จะใกล้เคียงกันได้ขนาดนี้

สองเวทีที่แยกกันจัด แยกกันคิด แต่มีรูปร่างความคิดและการใช้ภาษาใกล้เคียงกันนี้ ถูกจัดขึ้นในเดือนเดียวกันปีเดียวกัน คือพฤศจิกายน 2559 รัญญากับเสื่อในวันที่ 4 และ Stéphane กับดวงในวันที่ 26 นอกจากนี้เวลาของการอบรมเชิงปฏิบัติการว่าด้วย Actor-Network Theory (ANT) (ม.ป.ป.) ในมานุษยวิทยา

13 นักปรัชญาในขอบข่าย Speculative Realism วิพากษ์แนวคิดที่ว่าสรรพสิ่งมีอยู่เพียงในประสบการณ์หรือผัสสะของมนุษย์ (subjectivism) ในขณะเดียวกันก็วิพากษ์แนวคิดที่เสนอว่ามนุษย์ไม่สามารถเข้าใจสิ่งนอกเหนือผัสสะได้ (transcendentalism) พวกเขาเห็นว่าโลกนอกความรู้ของมนุษย์นั้นมิอยู่และยังพยายามศึกษาได้ด้วยความทะเยอทะยานที่ต่างกันไปในวิธีวิทยา

ที่จัดขึ้นในธรรมศาสตร์โดยเครือข่ายของนักมานุษยวิทยากลุ่มเดิม (Casper Brun Jensen ก็เดินทางมาบรรยายด้วย) ก็เกิดขึ้นเมื่อ 21 มกราคม 2560 ซึ่งไม่ห่างมากกับการเริ่มใช้คำว่า “เครือข่าย” ในวงสนทนา “การเสนอผลการวิจัย สนทนาสาธยาย ว่าด้วยเรื่องเครือข่ายของมนุษย์” ของ TRF Criticism ที่จัดในไม่เกินสองเดือนถัดมา

ความพยายามที่จะขยับขยายและหันมามองเห็นภาพต่างๆ คล้ายๆ กันพร้อมๆ กันนี้สำหรับผมมีข้อสังเกตอยู่หลายประการ แต่จะกล่าวถึงหลังจากทำให้กระจ่างว่ามานุษยวิทยากำลังขยายอะไร

● มานุษยวิทยา

ลักษณะการผูกมุ่มมองไว้กับความเป็นเหตุเป็นผลของผู้ศึกษาเป็นศูนย์กลางไม่ว่าจะด้วยอิทธิพลของการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ การล่าอาณานิคม หรืออย่างที่นักคิดเฟมินิสต์-เพศศึกษาเรียกมันว่า “ความเป็นชาย” ในมานุษยวิทยา เป็นแบบที่เห็นตัวอย่างวิธีคิดได้ในงานของ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2525) ที่พยายามจะกำจัดความคลุมเครือ ความรู้สึก ความไม่เป็นเหตุเป็นผลและเรื่องเล่าออกไปจากความเป็นวิชาการ แล้วสร้างกระบวนการการหาคำตอบที่เป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมา

ถัดมาวิธีวิทยาแบบชาติพันธุ์วรรณา หรือ Ethnomethodology (EM) เห็นว่านั่นคือเรือนร่างของมายาคติแบบหนึ่งที่จำกัดผู้ศึกษาให้ไม่สามารถเข้าใจวิถีชีวิต ความรู้สึกนึกคิด และการประกอบสร้างเป็นสังคมของสังคมอื่นที่ไม่ใช่วัฒนธรรมตนได้ ผู้ศึกษาอาจเห็นว่าสังคมที่ตนเข้าไปศึกษานั้นไม่มีเหตุผลและไม่มีอะไรนอกจากความด้อยพัฒนาหรือความมั่งงายเลื่อนลอย แต่ EM เห็นว่าไม่ใช่ แม้แต่ความเชื่อที่มั่งงายที่สุดก็อาจมีคุณค่าหรือที่มาที่ไปที่น่าสนใจ อาจสามารถเข้าใจมันผ่านการความรู้สึกร่วมได้ ความมีหรือไม่มีเหตุผล ฯลฯ อาจเป็นเพียงความแตกต่างทางวัฒนธรรมซึ่งทำให้แต่ละวัฒนธรรมควรถูกมองอย่างเท่าเทียมด้วยสายตาที่เท่าเทียม หรือจากสายตาของตัวเอง

EM กลายเป็นวิธีวิทยาที่รู้จักโดยทั่วไปในมานุษยวิทยา ในขณะที่เดียวกันก็ได้กลายเป็นวิธีวิทยาที่เบนความสนใจของมานุษยวิทยาไปสู่ข้อบ่งชี้ของชุมชนหรือพื้นที่และเวลาที่เฉพาะเจาะจงเพื่ออธิบายลักษณะเฉพาะของชุมชนนั้นๆ และด้วยความหลากหลายในเชิงวิธีวิทยาและกระบวนทัศน์ที่มีความละเอียดผกผันกันไปตามกรณีเฉพาะ ทำให้ EM เกิดปัญหาเรื่องญาณวิทยาหรือกับคำถามที่ว่า “รู้ได้อย่างไร” แม้จากภายใน EM ด้วยกันเอง Paul Atkinson (1988, p. 462) เสนอเอาไว้การออกเผชิญคำถามญาณวิทยาเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับก้าวต่อไปของ EM ในขณะที่ความเคลื่อนไหวต่อไปที่กำลังจะพูดถึงนี้ คำถามทางญาณวิทยาที่สนใจการยืนยันความจริงแท้ในสิ่งใดๆ กลับกลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมาย (Kasuga, N., & Jensen, C. B., 2012) และถูกมองเป็นหล่ม ซึ่งในทัศนะของผมไม่ต่างจากหล่มของหลังสมัยใหม่และ skepticism ที่ส่วนหนึ่งทำให้ไม่สามารถสร้างความรู้ได้

Anthropological turn to Ontology หรือกระบวนทัศน์ (รวมถึงวิธีวิทยา) ในความเคลื่อนไหวของกลุ่มแนวคิดภววิทยา (the Ontological turn) ในคริสต์ทศวรรษที่ 2010 ถูกนำเข้ามาในมานุษยวิทยา และได้รับความสนใจนำมาใช้แก้ไขปัญหาในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับประเด็นเฉพาะเจาะจงในหัวข้อการศึกษาย่อยๆ แม้ยังไม่สามารถประกอบสร้างขึ้นมาเป็นฐานความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสังคมมนุษย์หรือการสื่อสารของมนุษย์ได้ แต่มันก็ได้เข้ามาขยายหน้าตักของปัจจัยที่จะเปิดรับและศึกษาให้กว้างขึ้นไปอีก ภววิทยาเชิงมานุษยวิทยาเริ่มมองปัจจัยต่างๆ ที่ประกอบสร้างขึ้นมาเป็นเครือข่ายเข้ามาอยู่บนหน้าตักของการศึกษา ไม่ใช่เพียงมองจากความหมายของมันที่มีสำหรับมนุษย์ แต่เป็นการมองกลับสลับไปมาโดยตั้งต้นใหม่ตั้งแต่ผัสสะของมันไปจนถึงวิสัยของมันที่มีการเติบโตร่วม (conrescence) และการจับฉวย (prehension) กับมนุษย์ ส่งผลกระทบกันจนเกิดเป็นสภาพเครือข่ายที่ไม่ใช่เพียงสังคมมนุษย์ แต่มีมนุษย์ประกอบอยู่ในนั้น แนวคิดเหล่านี้ถูกพูดถึงในมานุษยวิทยาผ่านนักคิดเช่น Eduardo Viveiros de Castro, Phillpe De-

scola, Bruno Latour, etc. ซึ่งปรากฏประปรายอยู่ในทุกเอกสารเกี่ยวข้องกับมานุษยวิทยาที่อ้างถึงมา

งานที่ศึกษาวิสัยของป่า หรือของจุลชีพในทะเลที่ได้รับรางวัล The Gregory Bateson Book Prize ซึ่งเป็นรางวัลที่จะมอบให้กับการวิจัยหรือการประสานแนวคิดทางมานุษยวิทยาที่มีความโดดเด่น (จักรกริช สังขมณี อ้างถึงใน จันทน์ เจริญศรี, 2559, น. 145) กลายเป็นตัวอย่างสำคัญของการมองทั้งพื้นที่ศึกษาและวิธีการมองที่กว้างออกไปในมานุษยวิทยา ความเคลื่อนไหวของวิธีวิทยาในครั้งนี้ต่างออกไปจากแบบที่ใช้วัฒนธรรมตนหรือแม้กระทั่งวัฒนธรรมมนุษย์ (รวมทั้งวิทยาศาสตร์) เป็นศูนย์กลาง และไม่ใช่ว่าแค่การ “กลับไปเป็นวิทยาศาสตร์” แบบในงานของสัญญา หากแต่มันเป็นการรวมสิ่งใดๆ ไม่ว่าคุณลักษณะดั้งเดิม (primary quality) หรือคุณค่าที่ถูกปรุงแต่ง (secondary quality) ธรรมชาติหรือวัฒนธรรม ความหมายหรือวัตถุ เข้ามามีตัวตนอยู่ในปัจจัยศึกษาต่างๆ กัน ในฐานะที่สัมพันธ์กันอยู่ แม้จะมีการนิยามธรรมชาติและวัฒนธรรมที่ต่างกันไปแล้วการมองร่วมมองสลับนั้นเป็นลักษณะที่เหมือนกัน ดังที่ The Gregory Bateson Book Prize ได้ฉายภาพให้เห็นว่าแม้เป็นการศึกษาจุลชีพ หรือวิสัยของป่านั้นก็อาจเป็นงานที่ควรค่าพอจะถูกทำให้ได้รับความรู้จักอย่างกว้างขวางโดยนักมานุษยวิทยาก็ได้ กล่าวคือ จุลชีพก็อาจสำคัญกับมนุษย์มากกว่าที่เคยเข้าใจอยู่ก็ได้ และการศึกษาจุลชีพก็อาจเป็นการศึกษาที่ให้ผลการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ได้อย่างยิ่งใหญ่มากได้

Casper Bruun Jensen และ Atsuro Morita (2016. pp. 1-12) เสนอว่าโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) เป็นภาพแทนที่ดีสำหรับการศึกษาในแนวภววิทยา เพราะโครงสร้างพื้นฐานประกอบด้วยเครือข่ายตั้งแต่สภาพแลดูๆ คูคลองไปจนถึงกิจการของรัฐ มันจึงคาบเกี่ยวทั้งโลกธรรมชาติและ ความหมาย (p.3) ลักษณะการศึกษาโครงสร้างพื้นฐานแบบดังกล่าวพบในงานของ Jensen เองอย่าง Pipe Dreams: Sewage Infrastructure and Activity Trails in Phnom

Penh (Jensen, 2016) ซึ่งเริ่มตามตั้งแต่เอกสารของรัฐ น้ำที่ไหลไปในท่อ จุลชีพ
ในน้ำ นักรอฝนตก นักรถขยะ สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ คุยกับชาวบ้าน ฯลฯ

ลักษณะการมองคล้ายกันพบในงานร่างของ Jakkrit Sangkhamanee
(2017) ที่เกี่ยวกับการจัดการน้ำในประเทศไทย งานชิ้นนี้กล่าวถึงการประยุกต์
ข้อสังเกตของ Casper เรื่องโครงสร้างพื้นฐานและภาววิทยาที่คล้ายกันในจีนที่
เพิ่งอ้างถึงก่อนหน้านี้ นำมาเริ่มอธิบายขอบข่ายใน RID Museum of Heavy
Engineering (พิพิธภัณฑ์เครื่องจักรกล กรมชลประทาน) ซึ่งเป็นภาพตัดส่วนหนึ่ง
จากภาพใหญ่ของความพยายามจะการอธิบายโครงสร้างพื้นฐานของการจัดการน้ำ
ในประเทศไทยในภาพที่กว้างอีกชิ้นในอนาคต

ความทะเยอทะยานของมานุษยวิทยาที่ต้องการจะเข้าใจมนุษย์จากทุกๆ
แง่มุมทำให้ขอบข่ายของวิธีวิทยาขยายไปเรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม “พื้นที่” ส่วน
ใหญ่สิ่งที่ถูกศึกษาที่ยังได้รับอิทธิพลจาก EM (หรือไม่ใช่) ยังคงอยู่ในขอบข่ายของ
ความเฉพาะเจาะจง เช่น หมู่บ้าน ชนเผ่า ชุมชน ฯลฯ นักมานุษยวิทยาในไทย
ที่ผมเคยมีโอกาสดำเนินงานด้วยพูดถึงลักษณะนี้กันอย่างแพร่หลาย ศรยุทธ
เอี่ยมเอื้อยุทธ เป็นหนึ่งในนั้นที่เขียนข้อสังเกตขึ้นบนเฟซบุ๊กว่าลักษณะเช่นนี้ทำให้
มานุษยวิทยาในไทยขาดการอธิบายในรูปแบบที่เป็นภาพรวม (generalization)
ซึ่งอาจหมายถึงการอธิบายถึงโครงสร้างพื้นฐาน (หรืออย่างอื่น) ที่กว้างขึ้นซึ่งมีผล
ทำให้พื้นที่และเวลาของสังคมมนุษย์เปลี่ยนไปแม้ในพื้นที่เฉพาะ อย่างเช่นการ
เข้าถึงของเทคโนโลยีการสื่อสาร หรือการจัดการน้ำก็ใช่

ผมขอความคิดเห็นเพิ่มเติมจากศรยุทธทางกล่องข้อความด้วยสามคำถาม
ว่า 1. งานในแบบที่ขาดไปนั้นมีลักษณะอย่างไร 2. มีลักษณะเหล่านั้นบ้างอยู่แล้ว
ไหมในงานบางชิ้นของไทย และ 3. ทำไมมันถึงไม่ควรจะขาดไป นี่คือการตอบของ
ศรยุทธ:

คำถามที่น่าสนใจเพราะ 1. ผมคิดว่างานสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเมืองไทย เน้นศึกษาชุมชนและหมู่บ้าน แต่จริงๆ แล้ว การศึกษาเฉพาะกรณี หรือที่เราเรียกว่า Issue oriented นั้น จำเป็นต้องนำไปสู่ข้อถกเถียงทางแนวคิดกับแนวคิดที่มีอยู่เดิม ซึ่งในศัพทวิทยาการเรียกว่า generalization สิ่งที่จะทำให้การศึกษาเฉพาะกรณินั้นมีพลังยิ่งขึ้น

2. การศึกษาในแง่นี้ไม่ควรขาดหายไป เพราะเสน่ห์และพลังของการศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คือ การสร้างแนวคิดจากภาคสนาม มโนทัศน์หลายอย่างเช่น การแลกเปลี่ยนของขวัญ, ความคิดเรื่อง Mana และอื่นๆ นั้นถูกพัฒนามาจากสนามทั้งสิ้น ดังนั้น การศึกษาเฉพาะกรณีที่ไม่ยกระดับไปสู่แนวความคิดนั้น ถือว่าทำไม่ครบนั่นเอง งานศึกษาน้อยชิ้นในไทยที่มีการศึกษาเรื่องนี้ครับ สุดท้ายสิ่งที่ผมพูดมาเป็นกรณีพื้นฐานของงานทั่วไปทางมานุษยวิทยา กรณีการเชื่อมโยงไปสู่ทฤษฎีมหาคณันหรือใช้ทฤษฎีมหาคณาศึกษานั้นปัจจุบันมีน้อยชิ้นมากในการนำมาใช้และใช้ได้อย่างมีพลังครับ งานรุ่นเก่าไปเลยก็มีงานปริญาเอกของอาจารย์อคิน รุ่นหลังมาขึ้นคืองานปริญาเอกของอาจารย์สายพิณครับ” (ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ, สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2560)

คำตอบของศรยุทธแผ้วทางไปสู่การมองภาพรวมร่วมกับขอบข่ายเฉพาะเจาะจงซึ่งจะสนับสนุนกันและกันกับงานชิ้นอื่นได้มากกว่า การขยับขยายทั้งกระบวนการทัศน์ วิธีวิทยาและพื้นที่ของการศึกษาจึงสามารถกลายเป็นการแก้ไขทั้งปัญหาในมนุษยศาสตร์และมานุษยวิทยาที่ตั้งที่กล่าวมาได้

ผมอยากเสนอเพิ่มเติมว่าก้าวต่อไปของมานุษยวิทยาที่ปริทรรศน์มาในที่นี้ ก็คือการก้าวเข้าไปยุ่งย่ามกับ “ทฤษฎีมหาคณัน” ตามภาษาของศรยุทธ (อย่างไรก็ตาม ผมพยายามหลีกเลี่ยงการใช้คำว่าทฤษฎี เพราะเป็นคำที่มีปัญหาเมื่อ

พยายามเขียนถึงสิ่งที่อยู่ระหว่างความเป็นวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์) หรือการอธิบายเกี่ยวกับภาพรวมพื้นฐาน ซึ่งมีไม่หยุดอยู่เป็นภาพนิ่ง และต่างไปจาก grand narrative/metanarrative/grand theory อย่างที่แนวคิดหลังสมัยใหม่ได้เคยวิพากษ์เอาไว้ หากแต่มีความเคลื่อนไหวที่แปรผันได้ “ทฤษฎีมหภาคที่ไม่เป็นภาพนิ่ง” อาจจะช่วยตอบโจทย์ที่หลากหลายได้มากขึ้น ทั้งในพื้นที่เฉพาะเจาะจง และภาพกว้างอื่นๆ เช่นที่การมองเกี่ยวกับการจัดการน้ำในงานของจักรกริชที่หากทำต่อจนเห็นเป็นภาพกว้างถึงการจัดการน้ำในประเทศไทยได้แล้ว อาจสามารถนำไปใช้มองเทียบกับหลากหลายชุมชนย่อยๆ หรือร่วมกับโครงสร้างพื้นฐานและวัฒนธรรมอื่นๆ ได้ ในกรณีแบบนี้เราจะมองเห็นภาพเครือข่ายของงานต่อเครือข่ายของงานมากกว่าชิ้นงานต่อชิ้นงาน

การติดตามโครงสร้างพื้นฐานตามแนวทาง Casper Bruun Jensen และ Atsuro Morita (2016) ก็ดูเป็นแนวทางที่น่าสนใจ แต่มีเพียงวิธีนี้หรือไม่ จะทำได้อย่างไร ต้องปึกหมุดของการวิจัยไว้ที่ตรงไหน ลักษณะที่ดู “เป็นอุดมคติเกินไป” ของพื้นที่และเวลาในการวิจัยตามแนวคิดเหล่านี้ทำให้การวิจัยควรจะละมันไว้ดีกว่าหรือไม่ รวมทั้งคำถามของญาณวิทยาที่ว่า “รู้ได้อย่างไร” ยังควรจะถูกตอบแบบใดหรือไม่ ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่ผมจะขอละไว้ตอบในบทความถัดไปที่จะกล่าวถึงวิธีวิทยาเป็นหลัก

● หล่ม พรหมแดน และพลัง

การพยายามมองไปข้างหน้าถึงตัวบทรูปแบบใหม่ของคนรุ่นหลัง และการพยายามมองถึงส่วนประกอบอื่นในตัวบทเก่าอย่างที่เราเห็นในกลุ่มนักวิชาการอาวุโสใน TRF Criticism กับการพิจารณาเนื้อหาพร้อมสมัยทั่วไปในเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ระดับปริญญาตรีอย่างนกยูง แสดงให้เห็นถึงบทสนทนาของมนุษยศาสตร์ที่พยายามจะขยายพื้นที่การศึกษาตัวบทออกจากตัวหนังสือสู่สื่อร่วม

สมัยตามพลวัตของนวัตกรรมการสื่อสาร และจากที่สนใจเพียงตัวละครที่มีความเป็นมนุษย์กลับมีการสนใจสภาพแวดล้อมของตัวละครมนุษย์มากขึ้น ขณะเดียวกัน มานุษยวิทยาที่กำลังพยายามขยายพื้นที่ของการมองหรือวิธีวิทยาไปสู่การมองผ่านสิ่งอื่น จากที่ใช่วัฒนธรรมของผู้ศึกษาเป็นศูนย์กลางในการอธิบาย สู่ EM สู่การรวมเอาการตั้งต้นผัสสะจากวัตถุและวัตถุอื่นๆ เข้ามาอธิบายร่วมด้วยจากแนวคิดทฤษฎีในคริสต์ทศวรรษที่ 2010 กล่าวโดยสรุปอีกครั้งคือมนุษยศาสตร์กำลังพยายามขยายพรมแดนของตัวบท ในขณะที่มานุษยวิทยากำลังพยายามขยายพรมแดนของกระบวนทัศน์ และความต้องการจะขยายพรมแดนทั้งสองแบบเกิดขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาที่เห็นตรงกันคร่าวๆ ว่าคำอธิบายของตนขาดพลัง

ความขาดพลังในมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ ในมุมหนึ่งคือความขาดพลังในการตอบโจทย์เรื่องการพัฒนาองค์ความรู้ในทางวิชาการที่เริ่มกวมนมาพักใหญ่ คำอธิบายที่บอกว่าอย่างหนึ่งสะท้อนอีกอย่าง เป็นภาพแทนของอีกอย่าง แต่ไม่เห็นความสัมพันธ์ที่ประกอบร่างของมัน ไม่สามารถสร้างความเข้าใจที่ไปไกลกว่าจากการตั้งชื่อสิ่งที่ไม่รู้จัก การตอบคำถามด้วยความคิดเรื่องอำนาจ บทบาท วัฒนธรรม จิตวิญญาณ เป็นคำอธิบาย “ผล” มากกว่าเหตุ (Latour, 1986, p. 277) แต่ล้งไปไม่ถึงปัจจัยที่ประกอบสร้างมันขึ้นมาและพยุมันไว้แบบที่เป็น (หรือไม่เป็น) ประเด็นนี้คือความขาดพลังในโลกวิชาการ คือทำเท่าไรก็วนอยู่ที่เดิมแต่ไม่สามารถส่งต่อไปสู่การขยับขยายหรือเกิดขึ้นของสิ่งอื่น

ในอีกมุมหนึ่ง เมื่อขาดพลังในโลกวิชาการ ผู้อ่านจากส่วนอื่นหรือโจทย์อื่นก็มองไม่เห็นว่าจะอ่านสิ่งเหล่านี้ไปเริ่มใช้จัดการกับอะไรในโจทย์นั้นได้อย่างไรด้วย กล่าวคืองานตั้งชื่อทำให้งานวิชาการมีแต่ชื่อสถานที่ แต่ไม่มีเส้นทางบอกให้ เมื่อไม่มีเส้นทาง การสื่อสารระหว่างสถานที่ก็ไม่เกิดขึ้น และสถานที่นั้นก็กลายเป็นพื้นที่ไม่มีอยู่จริง ในภาษาของ Bruno Latour อาจเรียกความรู้ที่ขาดเส้นทางสู่ความรู้และโจทย์อื่นเหล่านี้ว่า Power in potentia ที่มีเพียงโอกาสในการกลาย

เป็นพลัง มากกว่าเป็น Power in actu ที่เป็นขณะของการเกิดพลัง (Latour, 1986, p. 265) กลายเป็นกระจุกของงาน มากกว่าเป็นเครือข่ายของงานที่ส่งผ่านพลังต่อกัน ในความคิดของลาตูร์ก็เช่นกันที่เห็นว่าพลังจะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อมันถูกส่งแปล (translate) ไปสู่หน่วย หรือผู้กระทำอื่นๆ มากกว่าที่จะบรรจุอยู่ในตัวเอง มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ที่ขาดการเรียบเรียงทั้งจากหน่วยย่อยไปสู่ผล และระหว่างผลกับผลเองเช่นที่เป็นอยู่นี้เป็น Power in potentia ซึ่งหมายถึงพื้นที่ที่ปราศจากเส้นทางสู่ที่อื่นและคล้ายไม่มีอยู่ กล่าวคือ งานวิชาการหรืองานวิจัยที่ไม่ได้เชื่อมโยงกับสิ่งอื่นนอกจากย่านหรือความต้องการของตัวเอง ก็เหมือนไม่มีอยู่เช่นกัน แต่ก็ไม่ใช่ว่าไม่มีอยู่ หากมีอยู่เป็นความเป็นไปได้ (in potentia) ซึ่งกลายเป็นเหตุผลหลักที่ทำให้งานวิชาการรวมถึงงานวิจัยมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ ประสบความล้มเหลวในการมีพลัง (ในทางใดๆ) ต่อสังคม

ปัญหาโดยสรุปก็คือในขั้นแรก การขาดความพยายามที่จะประสานเรียบเรียงคำอธิบายจากหน่วยย่อยที่ก่อตัวเป็นเครือข่ายหรือปรากฏการณ์ ทำให้คำอธิบายในงานวิชาการหนึ่งชิ้นกลายเป็นการตั้งชื่อ และเหมือนไม่มีอยู่ ชิ้นถัดมา งานวิชาการหนึ่งชิ้นที่ขาดการมองประสานร่วมกับงานชิ้นอื่นและความต้องการอื่น (ไม่ใช่แค่ในขอบเดียวกัน) ทำให้ประโยชน์ของงานชิ้นนั้นดูเหมือนไม่มีอยู่

ชั้นหลังนี้ทำให้นักวิชาการที่ถูกมองว่าไม่มีประโยชน์อาจแก้ไขโดยการใช่วาทศิลป์จำพวก art for art's sake หอคอยงาช้าง หรือแค่ทำเป็นกิจกรรม ตอกย้ำอย่างสิ้นหวังไปว่างานมันไม่จำเป็นต้องเกิดพลังหรือประโยชน์ก็ได้ และวนกันอยู่ในวงจรของงานที่ไม่ถูกเห็นประโยชน์เช่นนี้ นักวิชาการที่คิดว่าตัวเองไม่จำเป็นต้องมีประโยชน์หรือถูกมองว่าไม่มีประโยชน์ก็สร้างวงจรที่ปิดตัวลงไปมากกว่าเดิม และเมื่อมองออกมาในขั้นที่กว้างขึ้น มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ หรือแม้แต่ทั้งสังคมวิชาการในโลก ที่ไม่ส่งแปล เชื่อมโยง หรือตอบโต้กับสังคม (จะทุนนิยมหรือไม่ก็ตาม) ก็ประสบปัญหาการถูกทำให้อยู่ใกล้ชายขอบเหมือนกัน เพราะสังคมมองว่าจะมีหรือไม่มีคนพวกนี้อยู่ก็ได้

ข้อเสนอต่อปัญหานั้นคือมุมมองของการเรียบเรียงจำเป็นต้องเกิดมากขึ้น แม้ในงานหนึ่งชิ้น วิธีคิดแบบบรรณาธิการ หรือ curator (ไม่ได้แปลผิด) ผู้ประสานระหว่างชิ้นส่วนเป็นตัวแทนหรือประสานระหว่างพื้นที่เป็นแผนที่ ที่ทำให้ชิ้นส่วนหรือพื้นที่เหล่านั้นถูกมองเห็นและคมนาคมได้ จำเป็นต้องเกิดขึ้นทั้งในงานหน่วยเดียว และจากงานหน่วยเดียวสู่การประสานเป็นเครือข่ายของงาน จากระหว่างศาสตร์ ระหว่างชนบ และระหว่างสิ่งใดๆ นักวิจัยหรือนักวิชาการต้องกลายเป็นผู้เรียบเรียงตัวเองเข้ากับสิ่งอื่น เพื่อให้คนอื่นมาเรียบเรียงต่อได้มากขึ้น¹⁴

ตรรกะของโลกวิชาการควรจะเป็นการช่วยกันทำ มากกว่าแยก (แบ่ง) กันทำ อย่างที่เห็นกันแล้วว่าพอแบ่งออกไปแล้วก็ไม่ได้มีใครกลับมาช่วยทำต่ออีก กล่าวคือ งานหนึ่งชิ้นแทนที่จะพุ่งเล็งเพียงกรณีเฉพาะในขอบเขตที่เฉพาะ ควรขยายความสนใจและปล่อยให้การติดตามสิ่งที่ศึกษาเปิดความสนใจให้กว้างขึ้นทั้งขอบเขตการศึกษาและวิธีวิทยาเพื่อเพิ่มโอกาสในการต่อยอดไปสู่งานชิ้นอื่น เหมือนที่ Jensen ตามเอกสารไปพบกับท่อน้ำ และตามท่อน้ำไปพบมากกว่าน้ำ

ผมไม่ได้กำลังเสนอเพียงการหาทางร่วมมือระหว่างศาสตร์ หรือการ “เทียบรวม สลับ” มุมมองที่มีอยู่แล้วไปมาเพื่อให้เห็นภาพกว้างขึ้นเท่านั้น นั่นเป็นส่วนหนึ่ง และผมจะแสดงให้เห็นถัดไปด้วยว่ามันเกิดขึ้นมาแล้วในนิเทศศาสตร์ และถ้าหยุดอยู่เพียงเท่านั้นจะเกิดปัญหาอะไรต่อไปอย่างที่มีมันเกิด ทั้งนี้ผมกำลังต้องการจะเสนอรายละเอียดของความเป็นสหวิทยาการแบบที่นำฐานความรู้ (หรือกระทั่งที่ไม่ใช่ความรู้) ที่อยู่ในเรา ในเขา ในมัน ฯลฯ เข้ามาเรียบเรียงขึ้นใหม่ตั้งแต่ภายในชนบใดๆ เอง ออกมาประสานกับชนบอื่น ไม่ใช่การจับปลายชนปลาย แต่เป็นการเริ่มประสานกันมาตั้งแต่ต้น และเกิดการเรียบเรียงเป็นเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง

14 วิธีคิดนี้ต่างจากการสมมติความเป็นยอดมนุษย์เข้าสู่นักเขียนงานวิชาการที่ต้องการจะปิดคิตทุกอย่างให้เสร็จในงานของตนด้วยการเป็นผู้รู้แจ้งทุกแขนงในตัวเอง ตรงกันข้าม มันคือการยอมรับอย่างชัดตรงว่าตนไม่สามารถปิดคิตทางความรู้ได้ด้วยกรณีใดๆ แต่จะทะเยอทะยานทำให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อส่งมันนั้นต่อไปให้คนอื่น ต่างจากงานที่เลือกขอบข่ายที่คับแคบ และประกาศว่าได้ศึกษาในขอบข่ายที่คับแคบนั้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว และรีบจับต้นชนปลายให้เป็นการปิดคิตไปในที่สุด

เปรียบเทียบว่าการฉีกกระดาษหนึ่งแผ่นแยกกันออกไปศึกษาแล้วค่อยเอากลับมาต่อใหม่เพื่อให้เห็นกระดาษแผ่นที่ถูกฉีกแล้ว ต่างจากการศึกษากระดาษหนึ่งแผ่นที่ยังไม่ถูกฉีกออก ซึ่งในแบบหลังเป็นแบบที่ผมเสนอ

หากกล่าวเป็นตัวอย่างคร่าวๆ ที่ทำให้เห็นภาพ (นี่ไม่ใช่ความคิดที่ผมชอบที่สุดหรือคิดว่ามันเท่าทันต่อยุคสมัย แต่มันอาจช่วยให้เห็นภาพ) ก็เช่นการเริ่มขบถวารสารที่มีบทสนทนาต่อกัน ไม่ใช่เพียงต่อกันในสาย แต่ต่อกันที่ข้ามออกไปไกลจากแคมเปญศาสตร์สังคมศาสตร์หรือรัฐศาสตร์ ฯลฯ สู่แวดวงวิชาการทั้งหมดในวารสารเล่มนั้นอาจเห็นนักมานุษยวิทยาที่ทำเกี่ยวกับชุมชนบนเกาะเขียนตอบโต้กับนักธรณีวิทยาที่สนใจเกาะ โดยมีนักวรรณกรรมช่วยอ่านเอกสารของชุมชนเดียวกันนั้นด้วย ผมอยากเรียกมันว่า “สหวิทยาการที่มีพลวัต” (Interdisciplinary with Dynamic) หรือที่อาจมีชื่อเรียกที่ใกล้เคียงอยู่ก่อนแล้วว่า transdisciplinary ซึ่งเน้นการสร้างสรรค์และเรียบเรียงที่เริ่มจากฐานของพื้นที่และเวลาเดียวกัน ปัจจุบันเดียวกัน ซึ่งจะต่างจากการตัดปลายความรู้ที่หยุดแล้วจากชนอื่นมาใช้ในงานของตน หรือการตัดต่อเอาความรู้จากเวลาที่หยุดนิ่งในงานแต่ละชิ้นมาใช้ ซึ่งจะทำให้นักวิจัยกลายเป็นเพียงผลผลิตของการตีความในอดีต (จันทน์ เจริญศรี, 2559: น. 36)¹⁵

จากที่อภิปรายมานี้อาจเห็นได้ว่ามนุษยศาสตร์อาจต้องออกมาจากความ เป็นมนุษย์เพื่ออธิบายมนุษย์ ออกมาจากตัวบทเพื่ออธิบายตัวบท ในขณะที่ มานุษยวิทยาอาจต้องเดินออกมาจากหมู่บ้านเพื่ออธิบายหมู่บ้าน การอธิบายที่ ออกมาจากมนุษย์ ตัวบท หรือหมู่บ้านดังกล่าว ก็คือการอธิบายความสัมพันธ์ ระหว่างสิ่งนั้นๆ ที่กำลังส่งแปลต่อกัน ภาววิทยาการสื่อสารของมนุษย์ หรือ Ontology of Human Communication ที่ข้อเขียนชิ้นนี้อาจจะพาไปสู่ ก็คือ แนวคิดที่มีความตั้งใจจะทำหน้าที่อธิบายความสัมพันธ์ดังกล่าว

15 ข้อความเดิมคือ “... ปัญหานี้ยังสะท้อนถึงแนวคิดของไวท์เฮดที่มองว่า ‘นักวิจัยคือผลผลิตของการตีความ’ เป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของระบบความรู้ที่ตนศึกษา แทนที่การเป็นเพียงผู้สังเกต หรือมีส่วนร่วมควบคุมเลือกสรร (researcher as auditor) ดังที่มีการเสนอกันมา”

● เกิดอะไรขึ้นในนิเทศศาสตร์

บทย่อที่แล้วผมเสนอปัญหาของสหวิทยาการที่ไม่มีพลวัตเกิดขึ้นมาแล้ว
ในนิเทศศาสตร์ บทนี้จะอธิบายเพิ่มว่าเป็นอย่างไร

นิเทศศาสตร์มีความตั้งใจที่เป็นสหวิทยาการมาตั้งแต่ต้น แนวคิดพื้นฐาน
ของนิเทศฯ ถูกเรียบเรียงมาจากหลากหลายชนบ ตั้งแต่การเติบโตของนวัตกรรม
พาหะมีอิทธิพลต่อตัวสารมากขึ้น (โทรศัพท์ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ)
ส่งผลให้เกิดความคิดว่าสารจำเป็นจะต้องถูกศึกษาพร้อมกับพาหะมากขึ้นไปด้วย
งานชิ้นแรกๆ ที่เป็นเมล็ดพันธุ์ของนิเทศศาสตร์เกิดขึ้นมาในห้องวิจัยโทรศัพท์
(Bell Telephone Laboratories) ในสหรัฐอเมริกา Claude E. Shannon และ
Warren Weaver (1949) (อ้างถึงใน John Fiske, 1990, pp. 6-10) ทั้งสองวิจัย
ร่วมกันว่าจะทำอะไรให้พาหะของการสื่อสารถูกใช้การได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ
แนวคิดในงานชื่อ Mathematical Theory of Communication ของ Shannon
และ Weaver มีพื้นฐานมาจากคณิตศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ แต่แผนผังการ
สื่อสารในนั้นทั้งถูกประกาศโดยตัวพวกเขาเองโดยและยอมรับกันโดยทั่วไปว่า
สามารถใช้อธิบายธรรมชาติการสื่อสารของมนุษย์ได้ อย่างที่เห็นกันในแผนผัง
เส้นตรง (linear model) ที่ประกอบด้วยการเดินทางจากหน้าไปหลัง คือ:
information source (แหล่งข้อมูล), transmitter (เครื่องส่งแปล), signal
(สัญญาณ), noise (สิ่งรบกวน), received signal (สัญญาณที่ถูกรับ), receiver
(ผู้รับ), และ destination (ปลายทาง) ที่ต่อมากลายเป็นสิ่งที่นิเทศศาสตร์ใช้เป็น
ประตูปานแรกของการศึกษาก่อนจะถูกพาไปถึงสำนักทฤษฎีวิพากษ์ จิตวิเคราะห์
สรีรวิทยา หรือมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์อื่นๆ

Fiske (1990, p.6) ยังเห็นว่ามันมีความใกล้เคียงกับสำนักคิดแบบ process
ซึ่งเป็นสำนักคิดที่ Whitehead ถูกนับอยู่ในนั้นอีกด้วย นอกจากนี้ลักษณะการ
มองแบบกลไกโครงสร้างก็ยังมี General System Theory และ Cybernetics

ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มแนวคิดพื้นฐานที่ใช้ในการมองทฤษฎีการสื่อสารของมนุษย์ที่เน้นมองการประกอบสร้างจากส่วน (part) ไปสู่ทั้งหมด (whole) กลุ่มนี้อ้างถึง process เช่นกัน (Stephen W. Little John, 1978, pp. 30-33) เน้นอนว่าการศึกษาจากส่วนไปสู่ทั้งหมดนี้ยังไปใกล้เคียงกับแนวคิด ANT ของ Bruno Latour นำมาซึ่งคำถามก็คือ ทำไมนิเทศศาสตร์ปัจจุบันที่ดูเหมือนจะเป็นขนบของสิ่งที่ผมพยายามเสนอมันจะแก้ปัญหาได้มาตั้งแต่ต้น จึงยังไม่ถูกมองเป็นคำตอบ และยังไม่ได้สร้างความรู้พื้นฐานที่จะไปช่วยเหลืออะไรร่วมกับคนอื่น ๆ ข้าร้ายจะมีปัญหาในตัวเอง คือทำไมในนิเทศศาสตร์เองโดยเฉพาะในไทยจึงไม่มีข้อถกเถียงในเชิงแนวคิด วิธีวิทยา หรือกระบวนการทัศน์ ที่ศึกษกันอย่างเท่าๆ กับในมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ขนบอื่นๆ และทำไมการสื่อสารจึงถูกตัดออกไปเหลืออยู่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่งในแผนผังดังกล่าว คำถามว่า “ทำไม” และจะแก้อย่างไรในภาคปฏิบัติ ยังคงเป็นอีกคำถามใหญ่ เบื้องต้นในขั้นนี้ผมมุ่งจะพูดถึงลักษณะของกระบวนการทัศน์ที่เป็นปัญหา และทางแก้ไขในเชิงกระบวนการทัศน์ก่อน

อย่างที่เห็นว่าวิธีคิดแบบ Communication เกิดมาจากความเคลื่อนไหวของนวัตกรรมอย่างโทรศัพท์ ยังมีความเป็นวิทยาศาสตร์มาก่อนจะถูกผสมโรงด้วยสำนักทฤษฎีวิพากษ์และแนวคิดจากยุโรปในภายหลัง ถัดมาความเข้าใจโครงสร้างพื้นฐานของสัญญาณวิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ ถูกผูกเอาไว้ร่วมกับโครงสร้างองค์กรสื่อสารมวลชน ทฤษฎีวิพากษ์และข้อสังเกตเรื่องพฤติกรรมมนุษย์ ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในเอกสารประกอบการเรียนวิชาเบื้องต้น-พื้นฐานของนิเทศศาสตร์ทั่วไป นิเทศศาสตร์โดยเฉพาะสาขาอย่างการสื่อสารมวลชนเริ่มอธิบายจากลักษณะของสัญญาณวิทยุ การเมืองภายในแวดวงผู้ผลิตเนื้อหา ไปจนถึงปลายทางความเคลื่อนไหวทางความหมายของมวลชน ซึ่งมีชีวิตชีวาในช่วงแรกและทำงานในเวลานั้น แต่เมื่อชนบีสืบทอดจนเริ่มอยู่ตัวแล้วกลับกลายเป็นความนิ่งเฉยในภายหลัง กลายเป็นปัญหาของสหวิทยาการที่ไม่มีพลวัต

อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างของการกลับไปมีชีวิตชีวาและพลังทางความรู้เคยเกิดขึ้นมาแล้วใน “เวทีระดับชาติว่าด้วยการอภิบาลอินเทอร์เน็ตของไทย” (n.d.) ที่คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อปี 2015 และถัดมาในการบรรยายสาธารณะของ Jovan Kurbalija “การอภิบาลอินเทอร์เน็ต: ความท้าทายทางกฎหมายและนโยบาย” รวมทั้งมีการแปลและแจกหนังสือ An Introduction to Internet Governance ของ Kurbalija ในปีเดียวกันของเครือข่ายพลเมืองเน็ต¹⁶ เวที Cybersex (ใน เวทีระดับชาติว่าด้วยการอภิบาลอินเทอร์เน็ตของไทย, n.d.) เริ่มจากการอธิบายลักษณะและโครงสร้างพื้นฐานของพื้นที่ออนไลน์ และธรรมชาติของมนุษย์ผู้รับส่งสาร เช่นการแสดงออกทางเพศ อภิปรายความเปลี่ยนแปลงของมันเมื่ออยู่บนพาหะด้วยบทบาทที่เข้ามาเกี่ยวข้อง นำไปสู่การเกิดวิธีการใช้งานและพฤติกรรมความหมายทางเพศแบบที่ต่างออกไป และยังล่องลอยไปถึงข้อสังเกตทางจริยศาสตร์ จนกระทั่งไปถึงการทบทวนตัวบทกฎหมายให้ทำงานได้กับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ในผู้บรรยายทั้งสี่ โทมัส กวาดามูซ มีพื้นฐานมาจากสังคมศาสตร์ เชี่ยวชาญเรื่องพฤติกรรมเกี่ยวกับโรคติดต่อและเรื่องเพศ ส่วน จอมพล พิทักษ์สันตโยธิน คณาธิป ทองรวีวงศ์ และ ฤชฎา แสงเจริญทรัพย์ มีพื้นฐานมาจากนิติศาสตร์ แต่จอมพลทำหน้าที่อธิบายโครงสร้างพื้นฐานของโลกออนไลน์สร้างพลวัตต่อพฤติกรรมของมนุษย์ คณาธิปยกตัวอย่างปัญหาที่เกิดขึ้นในกฎหมายที่สัมพันธ์กับโครงสร้างพื้นฐานใหม่เหล่านั้นเป็นหลัก ในขณะที่ฤชฎารับไม่ต่อด้วยการเป็นนักจริยศาสตร์ และได้ร่วมกันบรรยายคาบเกี่ยวไปมาให้เห็นภาพที่กว้างขึ้นจากหน่วยย่อยที่ทำงานร่วมกันเป็นเครือข่าย

การบรรยายของ Kurbalija ก็เช่นกันที่เริ่มจากการทบทวนโครงสร้างพื้นฐานของโลกออนไลน์ที่กำลังเกิดขึ้น การปรับเปลี่ยนของพฤติกรรม และหันไป

16 ดู Tag: Jovan Kurbalija. (ม.ป.ป.). ใน เครือข่ายพลเมืองเน็ต มูลนิธิเพื่ออินเทอร์เน็ตและวัฒนธรรมพลเมือง.

อธิบายการเมืองของทุน บทบาทอำนาจของแฮกเกอร์ การเมืองระหว่างประเทศ เศรษฐศาสตร์ จริยศาสตร์ และกฎหมายในที่สุด

คำอธิบายที่แม้จะมีปลายทางเป็นการสร้างข้อตกลงทางกฎหมายของทั้งสองบทสนทนา ในระหว่างทางได้สร้างคำอธิบายที่ไม่จำกัดอยู่กับเพียงความหมายหรือพื้นที่ แต่เป็นการอธิบายโครงสร้างพื้นฐานทางการสื่อสารของมนุษย์ที่กินพื้นที่ในปริมาณกว้างและทำงานร่วมกับความหมายที่ผกผันไปในแต่ละพื้นที่ ลักษณะเช่นนี้คือการเรียบเรียงแนวคิดการมององค์ประกอบของการสื่อสารของมนุษย์ขึ้นใหม่ซึ่งสามารถสร้างพลังในการอธิบายที่กว้างออกไป และเป็นความพยายามที่ใกล้เคียงกับการมองแบบภววิทยา

ข้อสังเกตที่น่าสนใจการคือนิเทศศาสตร์มีส่วนร่วมในการจัดการเนื้อหาเหล่านี้ในฐานะเจ้าบ้าน (host) หรือผู้เรียบเรียง มากกว่าจะเป็นผู้ใช้แนวคิดในขอบของตัวเองมาจัดการ กล่าวคือเมื่อเริ่มเรียบเรียงใหม่ พลังก็เกิดขึ้นใหม่ แต่พอเริ่มกลับเข้ามามองนิเทศศาสตร์ที่อยู่ในขอบวิธีวิทยาหรือกระบวนทัศน์ของตัวเองแล้ว มันกลับไม่เป็นเช่นนั้น ผมติดตามวารสารนิเทศศาสตร์ของไทยหลายหัวมาเป็นเวลานาน ก่อนและมากกว่ามนุษยศาสตร์กับมานุษยวิทยา ในช่วงที่ผมพยายามเขียนบทความวิชาการชิ้นแรกเพื่ออธิบายวัฒนธรรมของ “คนรุ่นใหม่” นิเทศศาสตร์เป็นวารสารหัวแบบแรกที่ผมมองหา แต่กลับไม่ได้ใช้อะไรจากทุกหัวในนั้นเลย

ขนบนิเทศศาสตร์ที่ผมรู้จักมีลักษณะการสร้างองค์ความรู้สามแบบหลัก แบบแรกคือที่คาบเกี่ยวอยู่ในขอบข่ายของมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ ใช้ทฤษฎีวิพากษ์ ทฤษฎีวรรณกรรม ปรัชญา จิตวิทยา และการตีความต่างๆ มองตัวสารประกอบด้วยบริบททางสังคม เช่นที่ปรากฏในงานของสมสุข หินวิมาน (2558)¹⁷ และงานจำนวนมากในขอบข่ายที่กว้างขวางของ กาญจนา แก้วเทพ (2539) กลุ่ม

17 สมสุข หินวิมาน กล่าวไปถึงการเมืองของการชมโทรทัศน์ในห้องนั่งเล่นด้วย ดู สมสุข หินวิมาน (2558, น. 45-71)

ถัดมามองแบบการเมือง-เศรษฐศาสตร์ สนใจเครือข่ายผู้ผลิต ปัจจัยการผลิต และ ผลในเชิงนโยบายที่ข้องแวะกับผู้ผลิตกับผู้ชมอย่างที่เห็นได้ในงานของ อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2545) ส่วนอีกแบบคือแบบที่แยกออกมาใช้เครื่องมือทางสถิติ ใช้ Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) และกรอบการมองแบบ ประชากรศาสตร์ในการศึกษากลุ่มผู้รับสาร กลุ่มหลังนี้เป็นส่วนใหญ่ และเป็นส่วน ที่ตกออกไปจากบทสนทนาของแวดวงวิชาการ

ผมไม่ได้กำลังจะวิจารณ์ว่างานกลุ่มใดเป็นปัญหา แต่การสืบทอดให้กลุ่ม นั้นๆ กลายเป็นชนที่มีความแข็งแรง หรือการไม่นำงานในกลุ่มนั้นๆ มองร่วมกับ กลุ่มอื่น (ทั้งในหนึ่งชิ้นเอง และในการอ่านระหว่างชิ้น) นั้นกลายเป็นปัญหา เพราะ ทำให้งานหยุดนิ่งจากการส่งแปลต่อสิ่งอื่นและเกิดเป็นพลังขึ้น สภาวะการณ์แบบ หลังนี้คือตัวอย่างของสหวิทยาการแบบฉีกกระดาศที่ได้เปรียบเทียบเอาไว้

เมื่อนิเทศศาสตร์ใช้ชุดทฤษฎีพื้นฐานของตนที่เกิดขึ้นมาจากการเรียบเรียง ระหว่างสายเมื่อห้าสิบปีที่แล้วมาใช้ในการอธิบายปัจจุบัน สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือการ ผลิตซ้ำการตีความในอดีตซึ่งละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ในปัจจุบัน ในทฤษฎีของ Whitehead (จันทน์ เจริญศรี, 2559, น. 36) อาจมองว่างานของนักวิจัย นิเทศศาสตร์ที่เลือกใช้แต่องค์ความรู้ในชนบของตนนี้เป็น “ผลผลิตของการ ตีความ” มากกว่าเป็นผู้ตีความ ในทางกลับกัน งานที่อธิบายปัจจุบันได้อย่าง เกิดพลังกลับเป็นงานที่เรียบเรียงขึ้นด้วยความตั้งใจของนิเทศศาสตร์ที่พึงพายุอยู่กับ ชนบอื่น นิเทศศาสตร์จึงสามารถมีบทบาทเป็นผู้เรียบเรียงอย่างที่มีนัยเป็นมาตั้งแต่ ต้น ได้ดีกว่าเป็นผู้ผลิตงานตามชนบของตัวเอง

ผมเสนอว่า ถ้าหากนิเทศศาสตร์เพิ่งเกิดขึ้นในวันนี้ มีความตั้งใจที่จะศึกษา มองความสัมพันธ์และการสื่อสารในสถานการณ์ต่างๆ เช่นนี้ นิเทศศาสตร์จะเริ่ม ทำอะไรได้บ้าง

● สรุปผลการศึกษา ●

จากที่ได้ปริทรรศน์ขนบวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารของมนุษย์ไปในที่นี้ ทำให้เห็นว่าจุดร่วมที่ยังขาดร่วมกันอยู่คือการสร้างความรู้พื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ผู้สัมพันธ์อยู่กับสิ่งอื่น หรือการย้อนกลับไปตั้งต้นอย่างนิเทศศาสตร์ “สหวิทยาการที่มี พลวัต” ที่ประสานกระบวนทัศน์ วิวิธวิทยา และขอบข่ายการศึกษาในตัวเองตั้งแต่ต้น และมีลักษณะของงานที่เป็นเครือข่ายงานในตัวเอง จะสามารถแก้กugelการอธิบายตาม ความทะเยอทะยานที่แยกแยะกันไปตามแต่ละชนบแม้จะเป็นการอธิบายกรณีเฉพาะ โดยการประสานดังกล่าวควรเป็นการประสานที่ไม่ละเลยทั้งวัฒนธรรม (culture) และ ธรรมชาติ (nature) ออกจากกัน

บทความ “สู่สหวิทยาการสื่อสารของมนุษย์ : กระบวนทัศน์” เป็นส่วนตั้งต้น ความตั้งใจระยะยาวที่จะพัฒนากระบวนทัศน์ วิวิธวิทยา และข้อเสนอในการมองมนุษย์ ที่สัมพันธ์อยู่กับโครงสร้างอื่นโดยพื้นฐาน กลุ่มวิธีคิดที่นำมาใช้ในวิวิธวิทยาดังกล่าวรวม ทั้งข้อจำกัดและความทะเยอทะยานของมันจะเป็นสิ่งที่ผม (หรืออาจไม่ใช่ผม) จะ ขยับขยาย ประสาน และอนุมานขึ้นในข้อเขียนชิ้นต่อไปในชื่อเดียวกันที่ขึ้นต้นว่า “สู่สหวิทยาการสื่อสารของมนุษย์” โดยเริ่มเสนอการมองความสัมพันธ์ขึ้นพื้นฐาน ระหว่างมนุษย์กับสิ่งอื่น อาทิ มนุษย์กับชีวิตอื่น มนุษย์กับกลไก มนุษย์กับผัสสะ (ความหมาย รูป รส กลิ่นเสียง สัมผัส ฯลฯ) ไปจนถึงมนุษย์กับการสื่อสารข้ามผัสสะ ซึ่งเป็นการ เรียบเรียงกระบวนทัศน์ และวิวิธวิทยาให้เป็นคำอธิบายพื้นฐานที่ช่วยสนับสนุนงานใน มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์

อนึ่ง การพัฒนากระบวนทัศน์แบบภววิทยาเป็นหัวข้อที่สนทนากันมากในความ เคลื่อนไหว Ontological turn แต่สิ่งที่ยังขาดอยู่อย่างแท้จริงกลับเป็นตัววิวิธวิทยาหรือ เครื่องมือพื้นฐานที่จะใช้ช่วยในการศึกษาวิจัย ซึ่งผมตั้งใจจะพัฒนาต่อเนื่องไปจาก บทความนี้ หากผู้อ่านเห็นรายละเอียดที่เกิดขึ้นในขอบข่ายวิชาการอื่นที่ผมยังไม่เห็น และสามารถชี้แนะ หรือเขียนงานชิ้นอื่นขึ้นมาส่งแปลต่อกันให้เห็นเป็นบทสรุปที่ เคลื่อนไหวต่อไปจากงานชิ้นนี้ไปได้ หรือสานต่อได้ในทางวิวิธวิทยาที่ไปไกลกว่าการเสนอ กระบวนทัศน์ ก็จะเป็นความยินดีอย่างยิ่ง

ขอบคุณ

งานชิ้นนี้เกิดขึ้นได้ด้วยการสื่อสารโดยตรงกับนักวิชาการ
หลากหลายชนบ นักมานุษยวิทยาอย่าง จักรกริช สังขมณี ได้ส่งงานที่
อยู่ระหว่างการแก้ไขให้ผมอ่านเทียบกับงานวิจัยเชิงทฤษฎีอื่นๆ
ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ ได้ช่วยตอบคำถามผมผ่านทางกล่องข้อความ
เฟซบุ๊กดังที่ปรากฏในข้อเขียน นักปรัชญาอย่าง ธีรภัทร รื่นศิริ ที่ได้
สนทนากับผมเรื่องลักษณะของการศึกษาแบบทฤษฎี ทำให้ขบคิดได้
ชัดขึ้นว่าหลัง Speculative Realism และหลัง Postmodernism ทำให้
ทฤษฎีทฤษฎีในทศวรรษที่ 2010 แตกต่างจากทฤษฎีของ Aristotle
อย่างไร (ซึ่งมีอิทธิพลต่อข้อเขียนชิ้นนี้ และจะพูดถึงในชิ้นถัดไป)
นอกจากนี้ผมขอขอบคุณห้องสมุดนิเทศศาสตร์ จุฬาฯ ที่ผมใช้ในการ
ติดตามความเคลื่อนไหวของแวดวงวิชาการนิเทศศาสตร์อย่างต่อเนื่อง
รวมทั้งขอบคุณเครือข่ายวิชาการที่จัดการการสนทนาต่างๆ วงที่ถูก
พูดถึงในงานชิ้นนี้ ที่สุดแล้วขอบคุณ รัชฎ์รัมย์ ธรรมบุษดี บรรณาธิการ
วารสารสหวิทยาการที่ให้ความสนใจในข้อเขียนของผม และได้ดูแล
ต้นฉบับในเวลาต่อมา

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. (2539). *สื่อสองวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- การเสนอผลการวิจัย “สนทนาสาธยาย ว่าด้วยเรื่องเครือข่ายของมนุษย์”. (2017). สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2560, จาก TRF Criticism เว็บไซต์ <http://www.thaicritic.com/?p=3760>
- การอบรมเชิงปฏิบัติการว่าด้วย Actor-Network Theory (ANT). (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2560, จาก คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เว็บไซต์ <http://socanth.tu.ac.th/outreach/academic-events/tu-cu-ant-workshop/>
- กฤตกร สารกิจ. (2560). อุปถัมภ์ในการแข่งขันร้องเพลง: กรณีศึกษารายการ True Academy Fantasia ฤดูกาลที่ 12. *เอกสารนำเสนอในการประชุมวิชาการด้านมนุษยศาสตร์ ระดับปริญญาตรี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 3*, กรุงเทพมหานคร, น. 10.
- คุณากร สายสุทธิ. (2560). Girls’ Generation’s “Into the New World”: บทเพลงแห่งอำนาจและการเริ่มต้นใหม่. *เอกสารนำเสนอในการประชุมวิชาการด้านมนุษยศาสตร์ ระดับปริญญาตรี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 3*, กรุงเทพมหานคร, น. 11.
- จักรกริช สังขมณี. (2559). ความไม่ (เคย) เป็นสมัยใหม่ของศาสตร์-อศาสตร์: วัตถุวิสัย มนุษยนิยม และ เครือข่าย-ผู้กระทำ ของบรูโน ลาตูร์. ใน จันทน์ เจริญศรี (บรรณาธิการ). *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*, น. 144-171.
- จันทน์ เจริญศรี (2559). บทนำ. ใน จันทน์ เจริญศรี (บรรณาธิการ). *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์พารากราฟ.
- เจตนา นาควัชระ (2552). ความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์ไทย. ใน ศันสนีย์ ไซโรจน์ และ รัตนา เพ็ชรอุไร (บรรณาธิการ). *ความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์ไทย*. กรุงเทพมหานคร: กองบริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

- เจตนา นาควัชร (2560). โครงร่างการบรรยาย ‘ความคิดเรื่องวุฒิภาวะในศิลปะและการวิจารณ์’. ค้นเมื่อ 11 เมษายน 2560, จาก TRF Criticism เว็บไซต์ <http://www.thaicritic.com/?p=3712>
- ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์. (2016). “การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (ecocriticism) : บทนำเบื้องต้น”. ใน เอกสารจากการสัมมนาทางวิชาการ *การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (ecocriticism) : หลากแห่งหลายมุมจากวรรณกรรมไทยและวรรณกรรมต่างประเทศ*. สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2560, จาก TRF Criticism เว็บไซต์ <http://www.thaicritic.com/?p=3631>
- ัญญา สังขพันธานนท์. (2016). “ใช่เพียงแต่รจนา: สัตวศึกษาในมุมมองของการวิจารณ์เชิงนิเวศ”. ใน เอกสารจากการสัมมนาทางวิชาการ *การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (ecocriticism) : หลากแห่งหลายมุมจากวรรณกรรมไทยและวรรณกรรมต่างประเทศ*. สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2560, จาก TRF Criticism เว็บไซต์ <http://www.thaicritic.com/?p=3631>
- เบญจบรรพต โพธิ์เกตุ. (2560). *Skyrim; Past, Language, Power, and Dragon. เอกสารนำเสนอในการประชุมวิชาการด้านมนุษยศาสตร์ ระดับปริญญาตรี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร, น. 9.*
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2525). ทฤษฎีสัจนิยมวิทยา: ข้อเสนอในการสร้าง. *วารสารสังคมศาสตร์*, 19, 1-18.
- วิศ ลิขิตอนุสรณ์. (2016). พระเจ้าองค์ใหม่? บทบาทเหนือเครือข่ายของโซเชียลเน็ตเวิร์ค. สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2560, จาก *ประชาไท* เว็บไซต์ <https://prachatai.com/journal/2016/03/64997>
- วิศ ลิขิตอนุสรณ์. (2017). ถึงนักวิจารณ์กับวรรณกรรมของพวกเขา1 : เด็กสมัยนี้ กับ “ตัวบท” ของพวกมัน. สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2560, จาก *ประชาไท* เว็บไซต์ <http://prachatai.com/journal/2017/02/70171>
- เวทีระดับชาติว่าด้วยการอภิบาลอินเทอร์เน็ตของไทย. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 12 เมษายน 2560, จาก <https://igf.in.th/cat/igf2015/>
- ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ. ภาควิชาสื่อ ศิลปะ และการออกแบบสื่อ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (5 เมษายน 2560). สัมภาษณ์.

เหลียวหลังแลหน้า....การวิจารณ์วรรณกรรมในประเทศไทย. (2017). สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2560, จาก TRF Criticism เว็บไซต์ <http://www.thaicritic.com/?p=3696>
อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. (2545). สื่อมวลชนในยุคปฏิรูป. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
เอกสารจากการสัมมนาทางวิชาการ การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (ecocriticism): หลาก
แง่หลายมุมจากวรรณกรรมไทยและวรรณกรรมต่างประเทศ. (2016). สืบค้นเมื่อ 11
เมษายน 2560, จาก TRF Criticism เว็บไซต์ <http://www.thaicritic.com/?p=3631>
Tag: Jovan Kurbalija. (ม.ป.ป.). ใน เครือข่ายพลเมืองเน็ต มุลนิธิเพื่ออินเทอร์เน็ตและ
วัฒนธรรมพลเมือง ค้นเมื่อ 12 เมษายน 2560,
จาก <https://thainetizen.org/tag/jovan-kurbalija/>

English

- Atkinson, P. (1988). Ethnomethodology: A Critical Review. *Annual Review of Sociology*, 14(1), 441-465. doi:10.1146/annurev.soc.14.1.441
- Cryan, J. F., & Dinan, T. G. (2012). Mind-Altering Microorganisms: the Impact of the Gut Microbiota on Brain and Behaviour. *Nature Reviews Neuroscience*, 13(10) ,701-712. doi:10.1038/nrn3346
- Fiske, J. (1990). Introduction to communication studies. London: Routledge.
- Ford, M. (2015). *Rise of the Robots: Technology and the Threat of Jobless Future*. New York: Basic Books.
- Halewood, M. (2009). Sociology, Societies, and Sociality. in *Applied Process Thought Volume II*. Dibben, M. (ed.). Ontos Verlag, Heusenstamm bei Frankfurt, pp. 293-317.
- Harper, R. H. (2011). *Texture: Human Expression in the Age of Communications Overload*. Cambridge: The MIT Press.
- Jakkrit Sangkhamanee. (2017). *An Assemblage of Thai Water Engineering: The Royal Irrigation Department's Museum for Heavy Engineering as a Parliament of Things*. Manuscript submitted for publication.

- Jensen, C. B. (n.d.). New Ontologies? Reflections on Some Recent ‘Turns’ in STS, Anthropology and Philosophy. Retrieved April 11, 2017, from https://www.academia.edu/25710614/New_Ontologies_Reflections_on_Some_Recent_Turns_in_STS_Anthropology_and_Philosophy
- Jensen, C. B. (2016). Pipe Dreams: Sewage Infrastructure and Activity Trails in Phnom Penh. *Ethnos*, 1-21. doi:10.1080/00141844.2015.1107608
- Jensen, C. B., & Morita, A. (2016). Infrastructures as Ontological Experiments. *Ethnos*, 1-12. doi:10.1080/00141844.2015.1107607
- Kasuga, N., & Jensen, C. B. (2012). An interview with Naoki Kasuga. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2(2), 389. doi:10.14318/hau2.2.020
- Latour, B. (1986). The Power of Association. In *Power, action and belief: a new sociology of knowledge?* (1st ed., pp. 264-280). London: Routledge & Kegan Paul.
- Littlejohn, S. W. (1978). *Theories of Human Communication*. Columbus: Charles E. Merrill Publishing Company.
- Research Institute on Contemporary Southeast Asia. (n.d.). Societies and Environments in Southeast Asia. Retrieved April 11, 2017, from <http://www.irasec.com/page164>
- Threadingroombkk. (2015, September 07). Ontological Turn Part 1. Retrieved April 11, 2017, from https://www.youtube.com/watch?v=Yo_z3P5h3lA
- Whitehead, A. N. (1920). *The Concept of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whitehead, A. N. (1978). *Process and Reality: An Essay in Cosmology* (D. R. Griffin & D. W. Sherburne, Eds.). New York: Free Press.
- Whyman, R. (2013). *Stanislavski: the basics*. New York: Routledge.